

บทที่ ๒

สถานภาพบทบาทและสิทธิสตรีในสมัยพุทธกาล

ทัศนะบางอย่างในทางพระพุทธศาสนา จำเป็นต้องยอมตามระบบของสังคม แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ในความเป็นจริงแล้วพระพุทธเจ้าพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนะเกี่ยวกับสตรีหลายอย่าง ที่สำคัญคือเปิดโอกาสให้สตรีสามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ ถึงกระนั้นก็ตามพระพุทธองค์ก็ไม่สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงอะไรได้มากนัก เพราะอยู่ในสังคมที่ส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อเดิมฝังรากลึกอยู่ในจิตใจคนอินเดียสมัยพุทธกาล จึงทำให้พระพุทธองค์ต้องมีบัญญัติและข้อบังคับหลายอย่างเกี่ยวกับพระภิกษุณี ที่ต่างไปจากพระภิกษุ ดังนั้นในงานวิจัยบทนี้ ผู้วิจัยต้องการนำเสนอสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในสมัยพุทธกาลในประเด็น ความหมาย สถานภาพ บทบาท สิทธิสตรีทางสังคม และบทบาท และผลงานของนักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีประเด็นที่จะได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

๒.๑ ความหมายของสตรี

คำว่า “สตรี” เป็นศัพท์ภาษาสันสกฤต หมายถึง สุภาพสตรี หรือสตรี (woman) ส่วนในภาษาบาลีมีคำที่ใช้เรียกชื่อสตรีอยู่หลายคำ เช่น คำว่า อิตถิ หรือ อิตถิเพศ(สตรี) มาตุคาม (สตรีหรือแม่บ้าน) นารี (หญิงสาว)^๑

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า สตรี (สัตฺตริ) เป็นคำนาม หมายถึง สตรี หรือเพศหญิงคู่กับบุรุษ^๒

อีกนิยามหนึ่ง คำว่า สตรี หรือ สติ มีความหมายว่า ผู้ยอมตายไปพร้อมกับสามี ซึ่งคำนิยามนี้ เป็นที่มาของจารีตประเพณีในวัฒนธรรมยุคดึกดำบรรพ์ของศาสนาพราหมณ์ ที่กำหนดให้สตรีที่บุรุษผู้เป็นสามีตายลงไปแล้ว เธอจะต้องกระโดดเข้ากองไฟให้ไหม้ไปพร้อมกับ สามีนั้นด้วย สตรีใด

^๑ พระมหากมล ถาวโร (มิ่งคำมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด , ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๑๕.

ที่ปฏิบัติตนพลีภัยด้วยวิธีดังกล่าว มีความเชื่อว่าจะได้รับการยกย่องเป็นเทพเจ้าผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีด้วย และพิธีกรรมในการกระโดดเข้ากองไฟฆ่าตัวตายดังกล่าว มีชื่อเรียกว่า พิธีสตรี หรือ พิธีสตี^๓

นอกจากนี้ สตรียังมีคำเรียกชื่อหนึ่งว่า “สมร” แปลว่า ผู้ยอมตายไปด้วยกัน หมายถึง การยอมตายด้วยพิธีสตรี หรือสตีนั่นเอง เหตุผลในการยอมตายพร้อมกับสามีของสตรีในสังคมอินเดีย ในตอนนั้น น่าจะมีสาเหตุมาจากการที่หญิงใดก็ตามเมื่อตกพุ่มหม้ายเพราะสามีตายจากไปแล้วย่อมได้รับการติเตียนหรือเป็นที่รังเกียจของบุคคลในสังคมดังกล่าวนอกจากนี้แล้ว สังคมอินเดียเป็นสังคมที่มีการถือชั้นวรรณะ สตรีอินเดียมีสถานภาพแตกต่างกันทั้งตามวรรณะและตามศาสนา แต่โดยภาพรวมแล้วสตรีอินเดียต้องปฏิบัติตามวัฒนธรรมความเชื่อที่มีที่มาจากศาสนา ในสมัยพุทธกาลและก่อนหน้านั้น มีความเชื่อเกี่ยวกับสตรีแตกต่างกัน ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น^๔

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่าความหมายของสตรี หมายถึงผู้หญิงหรือแม่บ้านที่ดูแลบ้านพร้อมทั้งดูแลครอบครัว แม้กระทั่งหากสามีตายลง ยังต้องยอมตายตามสามีตามความเชื่อในลัทธิของตัวเอง อีกทั้งมีความหมายถึงเพศหญิงที่ต้องอยู่คู่กับเพศชายนั่นเอง

๒.๒ สถานภาพของสตรีทางสังคมในครั้งพุทธกาล

หลักธรรมคำสอนเกี่ยวกับสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงสตรีไว้ทั้ง ๒ ด้าน คือ ทั้งด้านที่ดูหมิ่นและด้านที่ยกย่อง ขึ้นอยู่กับบริบทในการสอนนั้นๆ แต่คำสอนที่เกี่ยวกับเพศหญิง อันนำมาซึ่งความรู้สึกด้อยค่า ทำให้สตรีไม่เห็นคุณค่าในเพศของตนนั้นคือ คำสอนที่ว่าด้วยการเกิดมาเป็นสตรีหรือเป็นผู้ชาย ซึ่งส่วนใหญ่คำสอนเหล่านี้จะปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก และมีการตีความกันต่อมา ทำให้ในสังคมไทยปัจจุบัน เมื่อจะอธิบายถึงเรื่องเพศหญิงและเพศชาย ผู้อธิบายมักจะอ้างอิงข้อความจากอรรถกถาเหล่านั้นจนทำให้กลุ่มสตรีนิยมยกมาวิพากษ์ถึงพระภิกษุสงฆ์ไทยว่า สอนเรื่องเกี่ยวกับสตรีด้วยอคติ โดยเฉพาะในเรื่องที่ว่าเกิดเป็นสตรีเพราะทำอกุศลกรรมมา ในประเด็นนี้ สามารถที่จะตรวจสอบจากคำสอนในคัมภีร์ ได้ ดังนี้

ในอรรถกถาพระวินัยปิฎกปรากฏความในเรื่องที่ภิกษุนอนกับภิกษุด้วยกันในเวลา กลางคืนแล้วภิกษุรูปหนึ่งเพศชายได้กลับกลายเป็นเพศหญิง พระอรรถกถาจารย์อธิบายที่มาของเพศ ว่า

^๓ พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, หน้า ๒๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๒.

เริ่มแรกในสองเพศนี้ เพศชายเป็นอุดมเพศ เพศหญิงเป็นหินเพศ เพราะเหตุนี้ เพศชาย จึงชื่อว่า อันตรธานไป เพราะอภุศลมีกำลังรุนแรง เพศหญิงปรากฏขึ้นแทน เพราะอภุศลมีกำลังเพลาลง ส่วนเพศหญิง จะอันตรธานไป ชื่อว่าอันตรธานไป เพราะ อภุศลมีกำลังเพลาลง เพศชายปรากฏขึ้นแทนเพราะอภุศลมีกำลังรุนแรง^๕

ในอรรถกถาสุมังคลวิสาลินี อธิบายว่า ผู้ชายที่จะได้เพศเป็นสตรี ล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น จึงเกิดเป็นสตรี^๖ และในอรรถกถาธรรมบท เรื่องโสเรยยเถระ มีข้อความว่า เพราะว่า พวกผู้ชาย ประพฤติล่วงในภริยาทั้งหลายของชนอื่น ทำกาลแล้ว โหม้ในนรกสิ้นแสนปีเป็นอันมาก เมื่อกลับมาสู่ชาติมนุษย์ ย่อมถึงภาวะเป็นหญิง สิ้น ๑๐๐ อัตภาพ^๗

ดังนั้น ในการอธิบายเรื่องเพศหญิงเพศชายเป็นมาอย่างไร ควรจะอธิบายให้ครบถ้วน พร้อมทั้งประกอบด้วยการตีความเพื่อให้เข้ากันได้กับยุคสมัยนี้ อันจะไม่ก่อให้เกิดความอึดอัดใจของผู้ฟัง เพราะการจะได้เกิดเป็นเพศใดนั้น ขึ้นอยู่กับความยึดมั่นในเพศและการกระทำของผู้คน เช่น สตรีที่ยินดีพอใจยึดมั่นในเพศหญิงอยู่แล้วกระทำความผิดไม่ประกอบกรรมชั่ว ก็สามารถที่จะได้เกิดเป็นสตรีเหมือนเดิมในชาติต่อไป เช่นเดียวกันกับผู้ชายถ้ายังยินดีพอใจยึดมั่นอยู่ในความเป็นชายของตนแล้วกระทำความผิดไม่ประกอบกรรมชั่ว ก็สามารถที่จะเกิดมาเป็นผู้ชายได้เหมือนเดิมในชาติต่อไป ดังที่พระธรรมปิฎกได้ให้คำอธิบายไว้ว่า การตั้งจิตนี้เป็นสาระสำคัญ จิตที่โน้มเอียงยึดถือพอใจในภาวะเพศ ถ้าสตรีพอใจโน้มใจผูกพันยึดถือในเพศที่เป็นหญิง ก็จะโน้มไปในการที่จะเกิดเป็นหญิง แต่ถ้าพอใจในความเป็นชาย ก็มีความโน้มไปในการที่จะเกิดเป็นชายเช่นเดียวกัน^๘ ซึ่งการอธิบายของพระธรรมปิฎกนั้นก็ได้นำแนวทางมาจากสังโยคสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงความยินดีพอใจในเพศของตนทั้งสตรีและผู้ชายไว้ว่า

สตรีย่อมกำหนด ๑. ความเป็นสตรีภายในตน ๒. กิริยาของสตรี ๓. ท่าทางของสตรี ๔. ความไวตัวของสตรี ๕. ความพอใจของสตรี ๖. เสียงของสตรี ๗. เครื่องประดับของสตรีเธอย่อมติดใจยินดียิ่งในความเป็นสตรีภายในตนเป็นต้น เธอผู้ติดใจยินดียิ่งในความเป็นสตรีภายในตนเป็นต้นนั้น

ย่อมกำหนด ๑. ความเป็นบุรุษภายนอก ๒. กิริยาของบุรุษ ๓. ท่าทางของบุรุษ ๔. ความไวตัวของบุรุษ ๕. ความพอใจของบุรุษ ๖. เสียงของบุรุษ ๗. เครื่องประดับของ

^๕ วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๓๒๙., อภิ.สง.อ. (บาลี) ๖๓๓/๓๘๑.

^๖ ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๑๒๖/๕๕.(บาลีว่า ปุโรโส อิตถตตภาวํ ลภนโต กามมิจฺณาจารํ นิสฺสาย ลภติ)

^๗ ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐-๓๑.

บุรุษ เธอย่อมติดใจยินดียิ่งในความเป็นบุรุษภายนอกเป็นต้นนั้น เธอผู้ติดใจยินดียิ่งในความเป็นบุรุษภายนอกเป็นต้นนั้น ย่อมมุ่งหวังการเกี่ยวข้องกับภายนอกและมุ่งหวังสุขและโสมนัสที่จะเกิดขึ้นเพราะการเกี่ยวข้องนั้นเป็นปัจจัย สัตว์ทั้งหลายผู้ยินดียิ่งในความเป็นสตรีย่อมเป็นผู้เกี่ยวข้องกับบุรุษทั้งหลาย สตรีล่วงพ้นความเป็นสตรีไปไม่ได้อย่างนี้แล^๙

จากพระสูตรนี้จะเห็นได้ว่า สตรีที่ยังมีความยินดีพอใจในความเป็นเพศหญิงของตน ยังยินดีพอใจในองค์ประกอบอื่นๆ ของความเป็นสตรีที่ชอบในเรื่องเครื่องประดับของตน และเห็นว่าความเป็นชายต่างๆ นั้นเป็นเรื่องของผู้ชาย ไม่เกี่ยวกับตน แต่มีความยินดีมุ่งหวังที่จะได้รับสุขสัมผัสจากผู้ชาย ในทำนองเดียวกัน ผู้ชายก็ยังยินดีพอใจในความเป็นชายของตน และมุ่งหวังที่จะได้สัมผัสอันเป็นสุขจากสตรี ก็ย่อมไม่สามารถที่จะล่วงพ้นความเป็นชายไปได้

ดังนั้น ความแตกต่างระหว่างเพศนั้น หมายถึงความแตกต่างของสภาวะร่างกาย และจิตใจของมนุษย์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาแล้ว มีเพศหรือเครื่องหมายแสดงลักษณะของความเป็นเพศ เช่น เพศหญิงหรือเพศชายที่แตกต่างกัน นอกจากนั้นคำว่าความแตกต่างระหว่างเพศ ยังหมายถึง ค่านิยมหรือการรับรู้ของมนุษย์ที่มีต่อสถานะทางเพศ (Sex Role) ของมนุษย์แต่ละเพศแตกต่างกัน เช่น เห็นว่าเพศชายมีศักยภาพและมีความเข้มแข็งทางด้านร่างกายและจิตใจมากกว่าหญิง ซึ่งความแตกต่างนี้ได้หมายรวมเอาศักยภาพทางด้านจิตใจของเพศเอาไว้ด้วย ซึ่งค่านิยมหรือความเชื่อเหล่านี้มีมาตั้งแต่ครั้งมนุษย์ได้สร้างสรรค์อารยธรรมและวัฒนธรรมในยุคแรก ซึ่งความคิดดังกล่าวมีลักษณะของการให้ค่าความเป็นผู้ชายนั้นยิ่งใหญ่และเป็นจุดศูนย์กลาง (Andocentric) และพัฒนามาเป็นสังคมที่เชิดชูให้ผู้ชายเป็นใหญ่ (Patriarchal) ซึ่งเมื่อมีพัฒนาการความคิดดังกล่าวก็เป็นผลทำให้มีการตอกย้ำความเชื่อในเรื่องของความเป็นใหญ่ของผู้ชายและให้ค่าความเป็นหญิงลดต่ำลง

ในการแบ่งมนุษย์ทางกายภาพนั้นเราจะพบว่าพระพุทธศาสนาแบ่งมนุษย์ตามลักษณะของเพศได้เป็น ๒ เพศหลัก คือ เพศหญิงและเพศชาย และแบ่งตามความผิดปกติของเพศทั้งทางด้านจิตใจและร่างกาย ได้เป็นอีก ๑ เพศ คือ บัณเฑาะก์และอุกโตพยัญชนก ซึ่งเมื่อมีการแบ่งเช่นนี้ เราก็จะพบว่าพระพุทธศาสนาเองก็ได้ยอมรับว่าโดยธรรมชาติมนุษย์ (ทางกายภาพ) นั้น มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของมนุษย์นั้นต้องมีทั้งสตรีและผู้ชาย เพื่อเหตุผลก็คือการสร้างสังคมและทางด้านชาติพันธุ์ ซึ่งมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้นจะถูกมองไม่แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตประเภทอื่น คือจะถูกเรียกว่าเป็น “สัตว์” เหมือนกัน แต่จะแตกต่างออกไปก็ตรงที่พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ จึงเป็นสัตว์ที่ประเสริฐกว่าสัตว์ประเภทอื่น^{๑๐} ดังนั้น มนุษย์จึงจำเป็นต้องมี ๒ เพศเหมือนกัน และรวมไปถึงจำเป็นต้องมีเพศที่ ๓ เหมือนสัตว์ประเภทอื่นๆ ด้วย

^๙ อ.ส.ต.ก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๘๕-๘๖.

^{๑๐} พ.ช. (ไทย) ๒๕/๓๓/๔๐. พ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๑๓/๒๒๕.

โดยความแตกต่างของเพศตามนัยนี้พระพุทธรศาสนาเห็นว่าเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติโดยทั่วไป อย่างไรก็ตามการยอมรับความแตกต่างระหว่างเพศ ตามนัยนี้ก็ถือว่าเป็นการยอมรับข้อเท็จจริงตามหลักเกณฑ์ของธรรมชาติที่ไม่ว่าศาสนาหรือลัทธิใดๆ หรือแม้แต่นักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็ยอมรับเช่นกัน

อีกนัยหนึ่ง มนุษย์ก็ยังมีข้อพิจารณาในเรื่องของศักยภาพ คือความสามารถที่เพศจะได้รับ ภายหลังจากการถือกำเนิดมาแล้ว โดยประเด็นนี้พระพุทธรศาสนาได้เสนอเป็นปรัชญาพื้นฐาน หรือความเชื่อที่มีต่อมนุษย์ ไม่ว่าเพศหญิงหรือเพศชายว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้^{๑๑} และเหตุที่ฝึกฝนและพัฒนาได้นี้เองที่มนุษย์ได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์ทุกประเภทซึ่งศักยภาพคือการฝึกฝนหรือพัฒนาได้นี้เองที่ทำให้พระพุทธรศาสนา มองว่า มนุษย์ไม่ได้มีความแตกต่างกันทางเพศ คือถ้าว่าโดยสภาวะนี้มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการฝึกฝนทั้งทางด้านร่างกายจิตใจและสติปัญญาได้เท่าเทียมกัน ซึ่งทรรศนะเช่นนี้ย่อมขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า บุรุษมีศักยภาพมากกว่าสตรี แต่สำหรับพระพุทธรศาสนาเพราะเหตุมีความเชื่อพื้นฐานดังกล่าวนั้นจึงได้เสนอทรรศนะหรือแนวคิดเพื่อเน้นถึงความมีศักยภาพของบุรุษกับสตรีอย่างเท่าเทียมกันว่าในบางคราวสตรีก็มีปัญญามากกว่าบุรุษ^{๑๒} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในแง่ของศักยภาพ (บางอย่าง) ที่สามารถฝึกได้สตรีกับบุรุษก็มีศักยภาพไม่แตกต่างกัน และเมื่อพิจารณาถึงประเด็นนี้เราก็จะพบว่า ถ้าว่ากันโดยภาวะด้านศักยภาพความเป็นมนุษย์ที่ฝึกได้มนุษย์ไม่ว่าสตรีหรือบุรุษก็ไม่มีมีความแตกต่างกันเลย

อีกประเด็นหนึ่งเป็นการพิจารณาในเรื่องกระบวนการทางสังสารวัฏฏ์คือกระบวนการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ (ไม่ว่าเพศใด) การได้อัตตภาพเป็นมนุษย์นั้นหากพิจารณาเหตุปัจจัยในเรื่องการเกิด คือ เรื่องกรรม^{๑๓} (หมายถึงอำนาจที่เกิดจากการกระทำที่สั่งสมไว้ในแต่ละชาติ) ก็ จะพบว่า การเกิดเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสตรีหรือบุรุษนั้น มนุษย์คนหนึ่งเมื่อตกอยู่ในกระบวนการทางด้านสังสารวัฏฏ์แล้ว พระพุทธรศาสนาเห็นว่ามโนสิทธิ์เกิดเป็นมนุษย์เพศใดก็ได้ และในแต่ละภพแต่ละชาติก็จะไม่เหมือนกัน การได้อัตตภาพและเพศล้วนเป็นผลมาจากกรรมหรือการกระทำในแต่ละภพแต่ละชาติที่เกิดในอดีต แล้วที่ส่งผลเกิดเป็นเพศที่แตกต่างกัน และเพราะอำนาจแห่งกรรมนั้น ก็ทำให้ทั้งสตรีและบุรุษมีความแตกต่างกัน คือทั้งในด้านสภาพร่างกายหรือศักยภาพหรือจะเป็นด้านใดด้าน

^{๑๑} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๔๐. พ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๑๓/๒๒๕.

^{๑๒} พ.อ.บ. (ไทย) ๓๓/๑๖๑/๒๓๑.

^{๑๓} วิมหา. (ไทย) ๑/๓/๖., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๘/๒๖๔., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๑/๑๐, ๖๐๘/๒๙๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๕๒/๑๑๕, อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๗๕/๑๓๒, อ.จ.ทสภ. (ไทย) ๒๔/๑๙๓/๒๖๓-๒๖๖, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๒๙๓-๒๙๔/๘๕.

หนึ่งก็ได้ ดังนั้นหากพิจารณาจากประเด็นเรื่องสังสารวัฏฏ์เราก็จะพบว่าสตรีหรือบุรุษที่เกิดมานั้นย่อมมีความแตกต่างกันเพราะอำนาจของกรรม

ดังนั้นสตรีอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาล ตอนสมัยพระเวทตอนต้น สถานภาพและบทบาทของเธอได้รับการยอมรับและยกย่องใกล้เคียงกับผู้ชาย ต่อมาด้วยสภาพสังคมเปลี่ยนไปจากชุมชนเล็กที่เป็นที่รู้จักคุ้นเคยกันทั่วไปก็กลายเป็นชุมชนใหญ่ มีผู้คนมากขึ้น สภาพปัญหาก็มากขึ้นตามไปด้วย จากเดิมที แต่ละครอบครัวสามารถที่จะส่งบุตรหลานไปศึกษายังสำนักอาจารย์ใกล้บ้าน เด็กหญิงได้มีโอกาสเล่าเรียนเช่นเดียวกับเด็กชาย แต่เมื่อชุมชนใหญ่ขึ้น ก็ต้องส่งบุตรหลานไปศึกษาไกลขึ้น การส่งเด็กหญิงไปเรียนในที่ไกลและต้องอยู่กับอาจารย์และเพื่อนนักเรียนด้วยกันซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชายยิ่งทำให้พ่อแม่มีความเป็นห่วงมากขึ้น จึงทำให้เด็กหญิงถูกปกป้องและเก็บไว้ในบ้านเพื่อความปลอดภัย ประกอบกับทัศนะเรื่องความบริสุทธิ์ก่อนแต่งงานตามความเชื่อทางศาสนา จึงส่งผลให้มีการจัดแต่งงานให้ผู้หญิงตั้งแต่อายุยังน้อย ทั้งไม่ได้รับการศึกษาและต้องแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อยนั้นเป็นปัจจัยส่งผลให้ผู้หญิงอินเดียถูกรีดรอนสิทธิต่างๆ มากขึ้น รวมไปถึงการมีทัศนะอื่นๆ ตามมาด้วย ที่สำคัญคือทำให้ภาพลักษณ์ของผู้หญิงถูกมองว่าไม่ซื่อสัตย์ ควบคุมตัวเองไม่ได้

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้สตรีอินเดียมีสถานภาพและบทบาทตกต่ำลงไปเรื่อยๆ สภาพการณ์อย่างนี้เป็นไปอย่างต่อเนื่องมายาวนาน ซึ่งทัศนะคติต่อผู้หญิงลักษณะดังกล่าวยังเป็นไปอยู่ และถูกกระทำให้คงความเชื่อเช่นนั้นไว้

๒.๓ บทบาทและหน้าที่ของสตรีทางสังคมในครั้งพุทธกาล

คำว่า บทบาท เป็นคำนาม หมายถึง การทำทำตามบท การทำตามบท โดยปริยายหมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู เป็นต้น^{๑๔} เมื่อนำคำว่า บทบาทตามนิยามนี้มาเป็นบทบาทของสตรี ก็อาจทำให้ทราบความหมายโดยรวมได้ว่า หมายถึง บทบาทของสตรีที่พึงกระทำตามหน้าที่ที่ถูกกำหนดไว้ตามสถานภาพแห่งสตรีนั้นๆ

ส่วนคำว่า หน้าที่ เป็นคำนาม หมายถึง กิจที่ควรทำ กิจที่จะต้องทำ วงแห่งกิจการ^{๑๕} ดังนั้นคำว่า หน้าที่ของสตรี ก็อาจหมายความว่า กิจที่สตรีจะต้องทำ หรือหน้าที่ที่สตรีจะต้องทำหรือรับผิดชอบ

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๖๐๒.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐๒.

สตรีในสังคมอินเดียอยู่ในฐานะชนชั้นต่ำในสังคม ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือมากเท่าที่ควรจะเป็น ภรรยาต้องนับถือสามีเหมือนเทวดา คอยปรนนิบัติรับใช้และตกอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสามี ทั้งบิดามารดาหรือญาติพี่น้องของสามีก็เป็นนายที่คอยสั่งให้ภรรยาต้องกระทำตามที่ตนต้องการได้ โดยตัวผู้เป็นภรยานั้นอาจได้รับสิทธิ์หรืออำนาจเพียงเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้นเกี่ยวกับการงานภายในบ้าน แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตายลงไป ภรรยาผู้เป็นหม้ายก็ต้องกลับไปอยู่ใต้การบังคับบัญชาของบิดาหรือบุตรชาย สถานะของสตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่า และไม่ได้ได้รับความสำคัญทางสังคมเท่าที่ควร นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีจึงไม่ได้รับการยกย่อง ไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิตเป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนต้องการเลย^{๑๖}

สตรีที่มีชื่อปรากฏในวรรณคดีบาลี มีประมาณ ๗๐๐ คน^{๑๗} แต่ละคนนั้นมีใช้มีพฤติกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์นี้เท่านั้น แม้ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นก็ยังมีพฤติกรรมเหมือนกัน ที่เรียกว่า บุรพกรรม พฤติกรรมเหล่านั้นแสดงให้เห็นวัฒนธรรม ประเพณี สิทธิ หน้าที่ต่างๆ ตลอดจนถึงอุปนิสัยใจคอของสตรีที่พบในหลักฐานอ้างอิงดังกล่าว พฤติกรรมหรือบทบาทสตรีในวรรณคดีบาลีนั้นสามารถแบ่งออกตามหน้าที่ของความเป็นลูก ภรรยา สะใภ้ มารดา เป็นต้น^{๑๘} ดังนี้

๒.๓.๑ บทบาทและหน้าที่ของสตรีในฐานะลูก

เมื่อกล่าวถึงลูกสตรีตามสายเลือดหรือตามที่ยอมรับนับถือกันในความคิดเห็นของคนอินเดียในสมัยนั้น จัดเป็น ๓ ประเภท คือ ศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่างๆ พำนักอยู่ในสำนักอาจารย์ คอยปรนนิบัติและรับใช้อาจารย์ อยู่กินกับอาจารย์เหมือนลูก มักจะพูดกันติดปากว่า “ลูกศิษย์” ลูกเหล่านี้มุ่งศึกษาหาความรู้อันเป็นมรดกตกทอดมาจากอาจารย์อย่างเดียว มิได้มุ่งที่จะรับทรัพย์มรดกอันใดจากอาจารย์นี้ เรียกว่า “อันเตวาลิกบุตร” ทารกที่เขาให้เลี้ยงดูต่างลูก หรือทารกที่ขอเขามาเลี้ยงต่างลูก ลูกประเภทนี้มีฐานะหน้าที่และสิทธิเหมือนลูกตัว นี้เรียกว่า “ทินนบุตร” และทารกที่ถือกำเนิดเกิดมาจากสายเลือดในอกของตน นี้เรียกว่า “อัครบุตร” ดังปรากฏว่า “ธรรมดาลูกมี ๓ ประเภท คือ (๑)ลูกศิษย์ (๒) ลูกบุญธรรม (๓) ลูกในไส้ อย่างอื่นหาไม่มี”^{๑๙} ซึ่งบุตรทั้ง ๓ ประเภทนั้นมีความประพฤติที่ลดหลั่นกันตามลำดับ คือ ลูกที่ประพฤติปฏิบัติดีเลิศกว่าพ่อแม่ในทาง

^{๑๖} ปาริชาติ นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์ปรัชญามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐.

^{๑๗} เปรรม ทิมจันทร์, “บทบาทของสตรีอินเดียในวรรณคดีบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๘.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๑๙} ขุ.ชา.(บาลี)๒๗/๒๘๓/๕๘๑.

คุณธรรม เรียกว่า “อภิชาตบุตร” ลูกที่ประพฤติปฏิบัติเสมอเหมือนพ่อแม่ ไม่มีอะไรดีวิเศษยิ่งขึ้นไปจากพ่อแม่ เรียกว่า อนุชาตบุตร และลูกที่มีความประพฤติเลวกว่าพ่อแม่ เรียกว่า อวชาตบุตร^{๒๐}

สตรีในครั้งพุทธกาลที่แสดงออกในฐานะที่เป็นลูกมีทั้งฝ่ายที่ไม่่น่านิยมนิยมชมชอบ เช่น ตามใจตัวเองแสดงความโง่เขลาเบาปัญญาออกมาด้วยการกระทำการสิ่งที่ไม่ทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจในภายหลัง และฝ่ายที่น่ายกย่องสรรเสริญ เช่น ละอายต่อการละเลยวัฒนธรรม ประเพณี รักความเป็นพรหมจารี เชื่อฟังพ่อแม่ และรู้จักปฏิบัติตนตามระเบียบประเพณีที่ไม่ขัดต่อความนิยมของสังคมสมัยนั้น^{๒๑}

๒.๓.๒ บทบาทและหน้าที่ของสตรีในฐานะภรรยา

หน้าที่ประการต่อมา คือหน้าที่ในฐานะของภรรยา ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแยกประเภทต่างๆ ไว้ ๗ ประเภท^{๒๒} คือ

๑. วรกาภริยา ภรรยาเยี่ยงเพชฌฆาต คือ ภรรยาที่มีได้อยู่กินด้วยความพอใจ ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี

๒. โจรีภริยา ภรรยาเยี่ยงโจร คือ ภรรยาชนิดที่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ

๓. อัยยาภริยา ภรรยาเยี่ยงนาย คือ ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการทำงาน ปากร้าย หยาบคาย ชอบข่มสามี

๔. มาตาภริยา ภรรยาเยี่ยงมารดา คือ ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใยเอาใจใส่สามี หาทรัพย์มาได้ก็เอาใจใส่คอยประหยักรักษา

๕. ภคินีภริยา ภรรยาเยี่ยงน้องสาว คือ ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดั่งน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจ มักคล้อยตามสามี

๖. สขีภริยา ภรรยาเยี่ยงสหาย คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน มีจิตภักดี เวลาพบสามีก็ร่าเริงดีใจ เป็นผู้มีกิริยามารยาทประพฤติดี

๗. ทาสีภริยา ภรรยาเยี่ยงนางทาสี คือ ภรรยาที่ยอมอยู่ใต้อำนาจสามี ถูกสามีตะคอกตบตีก็อดทน ไม่แสดงความโกรธตอบ

อันที่จริงแล้วเมื่อสตรีได้แต่งงานมีครอบครัวแล้วจะต้องเดินทางไปอยู่กับครอบครัวฝ่ายชาย สตรีผู้นั้นจะต้องมีสถานะใหม่จากเป็นแค่บุตรของบิดามารดา เมื่อแต่งงานแล้วจะต้องกลายมา

^{๒๐} ชุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

^{๒๑} พระมหากมล ถาวโร (มั่งคำมี), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, หน้า ๓๗ – ๓๘.

^{๒๒} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๓ – ๑๒๔.

เป็นภรรยาของสามีสะใภ้ของตระกูลเป็นต้น ดังนั้นเมื่อมีสถานะใหม่แล้วภาระหน้าที่ที่จะต้องได้รับก็ต้องเป็นภาระหน้าที่ใหม่ตามไปด้วย โดยภาระหน้าที่ใหม่ที่จะต้องได้รับผิดชอบก็คือ

๑. จัดงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง^{๒๓}

๒.๓.๓ บทบาทและหน้าที่ของสตรีในฐานะสะใภ้

บทบาทและหน้าที่ของสตรีในฐานะเป็นสะใภ้ มีนัยที่มาในอุคคหสูตร^{๒๔} ได้อธิบาย ดังนี้

๑. จงปรนนิบัติเลี้ยงดูบิดามารดาของสามีด้วยการตื่นก่อนท่าน นอนทีหลังท่าน คอยรับใช้ดูแลท่าน ปฏิบัติตนให้ดี พุดจาอ่อนโยน
๒. จงให้เกียรติและนับถือบุคคลที่สามีเคารพ เช่น บิดามารดา สมณพราหมณ์พึงอุปัฏฐากดูแลท่านเหล่านั้นด้วย
๓. จงเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงาน ทำงานอย่างรอบคอบ
๔. ดูแลงานบ้านว่ามีสิ่งใดที่ทำแล้ว สิ่งใดที่ยังไม่ได้ทำ ดูแลผู้ป่วยในบ้านและพึงช่วยเหลืองานที่เขาทำไม่ได้ รู้จักแบ่งสิ่งของให้แก่ผู้อื่น
๕. รักษาทรัพย์สินที่สามีหามาได้ ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือยไม่ใช่ทรัพย์สินทางที่เสียหาย

ในธัมมปัทฏฐกถา ได้กล่าวถึงข้อปฏิบัติสำหรับหญิงที่ไปอยู่ในตระกูลสามี ในฐานะภรรยา ซึ่งเป็นโอวาทของธัญชัยเศรษฐีได้กล่าวสอนนางวิสาขาผู้เป็นบุตรสาว มี ๑๐ ประการ^{๒๕} คือ

๑. ไฟในอย่านำออก คือ ไม่เอาเรื่องในครอบครัวไปกล่าวแก่บุคคลภายนอก
๒. ไฟนอกอย่านำเข้า คือ การไม่เอาเรื่องราวปัญหาภายนอกเข้ามาในครอบครัวเพราะอาจทำให้เกิดความแตกแยกภายในครอบครัวได้
๓. ควรให้แก่คนที่ควรให้ คือ ควรให้วัตถุสิ่งของและการช่วยเหลือแก่ผู้ที่ให้ตอบ หรือให้แก่ผู้ที่ควรให้ เช่น ผู้ที่มีอุปการคุณต่อตนเองและครอบครัว

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๒๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๓/๕๒.

^{๒๕} คณะกรรมการแผนกตำรากองวิชาการ สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทฏฐกถา

๔. ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ให้ คือ ไม่ควรให้แก่บุคคลที่ไม่มีน้ำใจตอบแทนหรือให้ไปแล้วไม่ก่อประโยชน์ใดๆ

๕. ควรให้ทั้งแก่ผู้ให้และผู้ที่ไม่ให้ คือ การให้เพื่อสงเคราะห์ญาติมิตรที่ขัดสนโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

๖. ควรนั่งให้เป็นสุข การรู้จักกิจกรรมารยาทที่เหมาะสมกับตน แม้จะนั่งจะเดินต้องมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ในตระกูล รู้จักที่ต่ำที่สูง ที่ควรนั่งที่ไม่ควรนั่ง

๗. ควรบริโภคให้เป็นสุข คือ การรู้จักมารยาทในการรับประทานอาหาร ไม่รับประทานอาหารก่อนผู้ใหญ่รู้จักการตระเตรียมอาหารตามเวลาและรู้จักประมาณในการบริโภค

๘. พึงนอนให้เป็นสุข ได้แก่ การรู้จักจัดเวลาสำหรับนอนหลับพักผ่อนให้เป็นเวลา และเหมาะสมกับตน โดยการตื่นก่อนนอนที่หลังไม่เกียจคร้านนอนกลางวัน

๙. พึงบูชาไฟ คือ การปรนนิบัติบุคคลฝ่ายสามี ๓ ประเภทที่เปรียบเหมือนไฟเพราะถ้าปฏิบัติถูกต้องย่อมได้คุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจมีโทษร้ายแรง เหมือนไฟเผาผลาญตัวเอง

๑๐. พึงนอบน้อมต่อเทวดา ได้แก่ การให้ความเคารพความนอบน้อมต่อสามีและบิดามารดาของสามี เพราะเป็นดุจเทวดาประจำตระกูล

๒.๓.๔ บทบาทและหน้าที่ของสตรีในฐานะมารดา

ในฐานะที่สตรีมีฐานะเป็นมารดาของบุตรแล้ว สตรีจะต้องดูแลบุตรตั้งแต่ยังเล็กจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ให้ดีตามบทบาทและหน้าที่ดังนี้

๑. ห้ามไม่ให้ทำชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้การศึกษาเล่าเรียนเต็มที่
๔. เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ก็หาสามี – ภรรยาให้
๕. มอบทรัพย์มรดกให้ในกาลอันสมควร^{๒๖}

ดังนั้นจึงวิเคราะห์ได้ว่าบทบาทและฐานะของสตรีในครั้งพุทธกาลนั้น สตรีเป็นผู้ทำหน้าที่นอกจากเป็นภรรยาของสามี ดูแลทุกอย่างในครอบครัวแล้วนั้น แสดงให้เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นผู้ที่มีภาระค่อนข้างหนัก และถ้าไม่คิดว่าเป็นหน้าที่ภาระดังกล่าวก็ได้สร้างความลำบากหรือความทุกข์ให้กับสตรีเป็นอย่างมาก หรืออาจกล่าวได้ว่าภาระในครอบครัวเป็นความทุกข์อย่างหนึ่งของสตรี

^{๒๖} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๔/๖๑.

๒.๔ สิทธิของสตรีทางสังคมในครั้งพุทธกาล

สิทธิของสตรีในสังคมอินเดียในครั้งพุทธกาลมีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวโยงแน่นแฟ้นอยู่กับ ประเพณีปฏิบัติและอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาเป็นกรอบสำคัญ ทำให้มีสตรีไม่มีอิสรภาพทาง พฤติกรรมการแสดงออกเท่าเทียมกับบุรุษ ผู้วิจัยได้ศึกษาสิทธิของสตรีพอประมวลมาให้ทราบดังนี้

๑. สตรีไม่มีสิทธิในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น “สตรีไม่ควรประกอบพิธีกรรม ประจำวันตามที่พระเวทระบุไว้ ถ้าหล่อนประกอบ หล่อนจะต้องตกนรก”

๒. ธรรมชาติของสตรีไม่น่าไว้วางใจ มีมายาล่องลอยชายทุกประเภท เช่น “มันเป็นธรรมชาติ ของสตรี ที่ล่องลอยชายในโลกนี้ เพราะเหตุนี้ แม้บัณฑิตก็ไม่ปลอดภัย เมื่อคบสตรี”

๓. สตรีต้องพึ่งพิงสังคม ไม่อาจดูแลตัวเองได้ ต้องมีเพศชายคุ้มครองตลอดเวลา เช่น “บิดาคู้มครองหล่อนเมื่อเยาว์วัย สามีกครองหล่อน (เมื่อเวลาแต่งงาน) ยังสาวอยู่ เมื่อสามิตาย ลูก ชายจะดูแลแทนตอนหล่อนแก่เฒ่า สตรีไม่อาจอยู่ตามลำพังได้”

๔. สตรีไม่มีสิทธิในมรดกหรือมีสมบัติเป็นของตนเอง เช่น “ภรรยา ลูกชาย และทาส ทั้ง สามประเภทนี้ ไม่มีสมบัติเป็นของตนเอง ทรัพย์สินที่สตรีหามาได้ ย่อมตกเป็นของผู้ชายที่สตรีนั้น อาศัยอยู่”

๕. บุรุษมีสิทธิจะเชี่ยนตีสตรีหรือแม้แต่สังหารเสียก็ได้ และการกระทำนั้นก็มีความผิด เพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่น “การตีเมีย, การสังหารสตรี, ศูทร แพทย์ กษัตริย์ และคนนอกศาสนา เป็นบาปเพียงเล็กน้อย” ^{๒๗}

โดยสรุปสิทธิของสตรีและบุรุษจะถูกจำแนกและกำหนดตามวรรณะที่ตนเองเกิดมา กล่าวคือถ้าเกิดในวรรณะกษัตริย์ ก็จะมีหน้าที่ในเรื่องของการปกครอง โดยอินเดียในยุคนั้นได้ยกย่อง ว่าชายหรือบุรุษจะมีสิทธิในการเป็นผู้นำและปกครองประเทศ หรืออยู่ในตำแหน่งทางการทหาร เช่น เป็นเสนapati ผู้นำทหารหรือราชการ เป็นต้น ส่วนสตรีในวรรณะกษัตริย์จะมีสิทธิได้เรียนรู้เรื่อง ประเพณีและวัฒนธรรมอันเกี่ยวข้องกับวรรณะกษัตริย์ และเมื่อถึงคราวมีคู่ครอง ก็จะต้องเข้าพิธี แต่งงานกับคนในวรรณะกษัตริย์เพื่อธำรงวงศ์ตระกูล ซึ่งระบบวรรณะในสังคมอินเดียภายใต้กรอบ แนวคิดของศาสนาพราหมณ์นั้นค่อนข้างมีความเคร่งครัดในเรื่องของธรรมเนียมประเพณีที่จะพึง ปฏิบัติในฐานะของสตรีหรือบุรุษผู้อยู่ในแต่ละวรรณะ ส่วนบุรุษหรือสตรีที่เกิดในวรรณะพราหมณ์นั้น บุรุษก็ต้องเรียนไตรเพท เพื่อเตรียมตัวเป็นพราหมณ์ และเมื่อจบไตรเพทแล้วก็ต้องทำหน้าที่ใน การเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและให้การสั่งสอนผู้อื่น และถ้ากล่าวเฉพาะบุรุษผู้ที่แต่งงาน

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน พระมหากมล ถาวโร (มังคัม), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของสตรีใน พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของสตรีในสังคมไทยปัจจุบัน”, หน้า ๒๙-๓๑.

แล้วก็ต้องทำหน้าที่เป็นสามีของภรรยาและบิดาของบุตร ส่วนสตรีในวรรณะพราหมณ์นั้นก็จะมีบทบาทในเรื่องของการศึกษาพระเวท แล้วก็ยังทำหน้าที่ในการเป็นผู้ช่วยสามี (กรณีที่มีครอบครัว) ในการประกอบพิธีบวงสรวงซึ่งสตรีจะมีบทบาทค่อนข้างสูง^{๒๘} ซึ่งบทบาทของสตรีและบุรุษในวรรณะพราหมณ์นั้น ค่อนข้างจะเป็นบทบาทที่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรง ส่วนสตรีและบุรุษในวรรณะแพศย์ซึ่งเป็นวรรณะที่เป็นชนชั้นกษัตริย์ หรือผู้มีฐานะ ที่ทำหน้าที่ในการประกอบการค้าและประกอบกิจกรรมนั้น บุรุษและสตรีนอกจากจะมีบทบาทในเรื่องการเป็นผู้นำครอบครัวและการประกอบอาชีพแล้ว ยังต้องมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ค้ำชูบุคคลในวรรณะอื่นๆ เช่น วรรณะกษัตริย์ เพราะคนในวรรณะแพศย์นั้นถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการสร้างความมั่งคั่งให้กับรัฐ ส่วนการให้ความสำคัญกับบทบาทของสตรีและบุรุษนั้น วรรณะแพศย์เห็นว่าบุรุษจะต้องเป็นผู้นำครอบครัวส่วนสตรีจะต้องเป็นผู้ดูแลและจัดการงานในบ้าน โดยเฉพาะการดูแลเรื่องทรัพย์สินของตน ซึ่งถือเป็นภาระและบทบาทที่สำคัญประการหนึ่ง

ส่วนสิทธิของสตรีในวรรณะศูทร และจัณฑาลนั้น ถูกกำหนดให้ทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้คนในวรรณะอื่น ศูทรเป็นผู้ที่เกิดจากเท้าของพรหม ดังนั้นศูทรจึงได้รับหน้าที่เป็นผู้รับใช้หรือกรรมกร ซึ่งนอกจากศูทรหรือจัณฑาลจะรับหน้าที่ในเรื่องการดูแลครอบครัวแล้ว สิทธิทางสังคมศูทรหรือจัณฑาลจะถูกเอารัดเอาเปรียบและดูถูกจากคนในวรรณะอื่นเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ไม่ว่าจะพิจารณาสิทธิทางครอบครัวหรือสิทธิทางด้านสังคม ศูทรหรือจัณฑาลไม่ว่าจะเป็นสตรีหรือบุรุษก็จะมีสิทธิในการเป็นผู้รับใช้คนในวรรณะอื่น ซึ่งถือว่าเป็นสิทธิที่ค่อนข้างด้อยเป็นอย่างยิ่ง

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่าบทบาทของสตรีและบุรุษในสังคมอินเดียในมุมมองของศาสนานั้น ถือว่าเป็นบทบาทที่ถูกกำหนดโดยคำสอนของศาสนา ซึ่งบทบาทของสตรีและบุรุษในทุกวรรณะก็จะเป็นไปตามธรรมเนียมประเพณีของสังคมที่ยอมรับ แต่เราจะพบว่าไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะใดก็ตาม บุรุษดูเหมือนว่าจะได้รับสิทธิในการเป็นผู้นำครอบครัว หรือเป็นผู้มีอำนาจเหนือสตรี ในบางวรรณะสตรีอาจถูกคุกคามหรือถูกกำหนดบทบาทให้เป็นผู้ที่ต้องยอมจำนนในการสร้างอำนาจของบุรุษได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตามการปฏิบัติตามบทบาทที่ได้รับจากคำสอนของศาสนานั้น ก็ปรากฏว่ามีการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดเฉพาะบางยุคสมัยเท่านั้น หรือเป็นการมุ่งที่จะใช้กับสตรีในบางวรรณะ ไม่ได้หมายรวมถึงวรรณะที่ได้รับการยอมรับในสังคมวรรณะอื่น

จึงสรุปได้ว่า การยอมรับบทบาทของบุรุษหรือสตรีในบริบทด้านความเชื่อของศาสนาพราหมณ์นั้น ดูเหมือนว่าเป็นการยอมรับตามหลักคำสอนของศาสนาที่เพศแต่ละเพศจะพึงได้รับและจำต้องปฏิบัติตาม เนื่องจากผู้คนในสังคมยอมรับระบบวรรณะว่า เป็นคำตอบของชีวิตและสังคม

^{๒๘} วาสนา ไอยราวัฒน์, “สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณะสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรมศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

สำหรับพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นจัดว่าเป็นศาสนาประเภท อเทวนิยมหมายถึงศาสนาที่ปฏิเสธเทพเจ้า (พรหม) และยกย่องมนุษย์ว่าเป็นผู้มีศักยภาพเพียงพอในการพัฒนาตนเองโดยไม่พึ่งอำนาจพิเศษภายนอก^{๒๙} ดังนั้นคุณค่าความเป็นมนุษย์จึงถือว่าเป็นแนวคิดที่พระพุทธศาสนาเองยอมรับและเมื่อกล่าวถึงความแตกต่างระหว่างเพศพระพุทธศาสนาก็มอมรับว่าโดยธรรมชาติเพศหญิงและเพศชายมีความแตกต่างกันโดยเฉพาะในเรื่องสรีระร่างกาย แต่ก็เห็นว่าไม่ว่าหญิงหรือชายต่างก็มีความเท่าเทียมกันในเรื่องสติปัญญา หรือความสามารถในการพัฒนาตนเองให้มีสติปัญญาเพิ่มมากขึ้นได้ อนึ่ง พุทธศาสนาได้ยอมรับว่าเพศนั้นมีความเท่าเทียมกันและแตกต่างกันในเรื่องกรรมคือการกระทำหมายความว่า สตรีหรือบุรุษนั้นต่างมีกรรมเป็นของตนเองเหมือนกันแต่เพราะเหตุแห่งกรรมก็ทำให้สตรีและบุรุษมีความแตกต่างกันไปด้วย ถึงอย่างนั้นก็ตามในแง่ของการกำหนดบทบาทตามนัยของความแตกต่างทางเพศของมนุษย์นั้น พระพุทธศาสนาได้มีการกำหนดบทบาทใน ๒ นัย คือ ๑) กำหนดบทบาทตามหน้าที่ทางสังคม และ ๒) กำหนดบทบาทตามสถานะทางศาสนา

สำหรับข้อที่ ๑ นั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของสตรีหรือบุรุษตามความแตกต่างระหว่างเพศตามหน้าที่ไว้เป็น ๖ ประการ คือ ๑) บิดา, มารดา – บุตร ๒) สามเณร – ภรรยา ๓) มิตร – มิตร ๔) นายจ้าง – ลูกจ้าง ๕) สมณพราหมณ์ – อุบาสก, อุบาสิกา ๖) ครูอาจารย์ – ลูกศิษย์ หรือที่เรียกว่า หลักทศ ๖^{๓๐} ซึ่งถือเป็นหลักการที่สามารถนำไปกำหนดบทบาทของสตรี – บุรุษตามลักษณะความแตกต่างทางเพศว่า สตรี – บุรุษในสังคมพึงทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทอย่างไรในสถานะอย่างไร โดยไม่เป็นการไปก้าวร่ายบทบาทของคนอื่น ซึ่งบทบาทตามหลักทศ ๖ นั้น ถือว่าเป็นบทบาทหลักหรือเป็นกรอบแนวคิดสำหรับการกำหนดบทบาทของคนในสังคมหรือกำหนดหน้าที่ของบุคคลตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศซึ่งนอกจากหลักการนี้แล้วยังมีหลักการอื่นๆ ที่เราสามารถนำมาเป็นบทบาทของบุคคลในทางสังคมได้เป็น เช่น การประกอบอาชีพต่างๆ แต่นั่นก็ถือว่าเป็นบทบาทรองมิใช่บทบาทหลัก

ส่วนข้อที่ ๒ นั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของบุคคลไว้ตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศตามนัยของสังคมภายในพระพุทธศาสนา (มิใช่สังคมทั่วไป) โดยบทบาทในข้อนี้สามารถแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑) ภิกษุ – ภิกษุณี (รวมสามเณร – สามเณรี) เป็นบทบาทของบุคคลที่ก้าวเข้าไปอยู่ในสังคมทางศาสนา เพื่อพัฒนาความรู้และพัฒนาตนเอง จัดเป็นบทบาทของนักบวชที่จะต้องทำหน้าที่

^{๒๙} สนิท ศรีสำแดง, *พุทธศาสนากับหลักการศึกษา : ภาควิชาศึกษาศาสตร์*, หน้า ๑๖.

^{๓๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

สำคัญก็คือ การฝึกหัดปฏิบัติตนและการให้ความรู้แก่ประชาชน โดยบทบาทในกลุ่มนี้จะมีทั้งสตรีและบุรุษ เด็กและผู้ใหญ่ ซึ่งจะอยู่ภายใต้กรอบที่สำคัญก็คือ พระธรรมวินัย

๒) อุบาสก – อุบาสิกา เป็นบทบาทของผู้ที่เป็นศาสนิกของศาสนา ทั้งชายและหญิง ซึ่งจะต้องทำหน้าที่ในการให้การอุปถัมภ์บำรุงบุคคลในกลุ่มที่ ๑ ตามสมควรแก่กำลังของตน

จากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่า พระพุทธศาสนาได้มีการจัดแบ่งหน้าที่หรือกำหนดบทบาทของมนุษย์ทั้ง บุรุษ – สตรีให้มีหน้าที่ตามธรรมชาติคือให้เป็นไปตามกำลังและความสามารถ โดยไม่มีแนวคิดเรื่องระบบ วาระ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์เข้ามาเป็นเงื่อนไขในการแบ่งแยก ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนามีได้ยึดหลักความศักดิ์สิทธิ์ของคัมภีร์เป็นที่ตั้ง แต่ยึดหลักของความจำเป็นของความแตกต่างระหว่างเพศโดยธรรมชาตินั้นเป็นเกณฑ์ กล่าวคือถ้ามองในมุมมองของเชิงสังคมเราจะพบว่าสตรีและบุรุษจะถูกกำหนดให้มีบทบาทตามสถานะของตนอย่างชัดเจน คือถ้าเป็นสามีก็ให้ดูแลภรรยาและภรรยาก็ดูแลสามี เป็นบุตรธิดาก็ควรเคารพบิดามารดา เป็นอุบาสกอุบาสิกาก็ต้องให้การอุปถัมภ์บำรุงสมณะพราหมณ์ เป็นต้น ซึ่งบทบาทเหล่านั้นถือว่าเป็นบาทบาทที่เป็นไปตามธรรมชาติ และถ้ามองในมุมมองของศาสนา พระพุทธศาสนาได้กำหนดบทบาทของบุรุษ สตรี ตามสถานะ คือ แบ่งเป็นนักบวช และชาวบ้าน และยังแยกย่อยไปอีกว่าเป็นภิกษุ ภิกษุณี ในส่วนของนักบวช และส่วนของชาวบ้านก็แบ่งแยกออกไปอีกเป็น อุบาสก อุบาสิกา ซึ่งเราจะพบว่า เป็นการแบ่งตามลักษณะของความแตกต่างระหว่างเพศ อย่างชัดเจน และกรอบแนวคิดในการแบ่งก็ให้เป็นไปตามธรรมชาติทางเพศของมนุษย์

กระบวนการในการก่อให้เกิดการยอมรับในเรื่องเพศ และสถานะของเพศนั้น พระพุทธศาสนามีได้เป็นผู้กำหนดมากนัก หากแต่กระบวนการขัดเกลานั้นได้เกิดขึ้นมาก่อน พระพุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น กล่าวคือการยอมรับในเรื่องเพศและสถานะเพศนั้น มนุษย์ได้มีการกล่อมเกล่าและยอมรับกันโดยสภาพหรือโดยธรรมชาติอยู่แล้ว ตั้งแต่มนุษย์ได้มีวิวัฒนาการมาโดยการยอมรับในเรื่องเพศนั้น เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ในเรื่องของสรีระและความแตกต่างทางด้านจิตใจที่มนุษย์ได้ประสบพบเห็นมาและเกิดการเรียนรู้กันขึ้นโดยธรรมชาติ จากนั้นมนุษย์ในแต่ละสังคมก็จะมี การกำหนดเพศสภาพหรือเพศสถานะของตนให้ชัดเจนมากขึ้น และในระยะต่อมาก็ได้พัฒนาความรู้ความเข้าใจในเรื่องเพศสภาพ/สถานะให้มีความสอดคล้องกับคติความเชื่อและค่านิยมในสังคมนั้นๆ เช่น บางสังคมก็ยกย่องสตรีว่าเป็นผู้ให้กำเนิดเคารพสตรีเช่นเดียวกับเทพเจ้า ดังจะปรากฏเห็นในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์ในทางพื้นที่ที่มีการเคารพบูชาสตรี แม้แต่ในแหล่ง อารยธรรมอันเป็นต้นเค้าของวัฒนธรรมอินเดีย คืออารยธรรมแม่น้ำสินธุ บริเวณเมืองอาหรับบาหรือโมเฮนโจดาโร ที่ค้นพบรูปปั้นสตรี ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นคติความเชื่อเรื่อง มาตาธิปไตยหรือการบูชาเทพธิดา เพื่อความอุดมสมบูรณ์ต่อพืชพันธุ์ธัญญาหาร เป็นต้น และเราจะพบว่าในระยะต่อมาได้มีการพัฒนาความเชื่อในเรื่องเพศสภาพในลักษณะของการเป็นสมบัติของบุรุษ

ทางศาสนา คือ ศาสนาพราหมณ์ (ซึ่งได้รับอิทธิพลจากเผ่าอารยัน)นี้ได้กำหนดสถานะทางเพศของสตรีไว้ในตำแหน่งของนางอัปสรหรือเทวธิดา ผู้เป็นสมบัติของเทพเจ้า ซึ่งการพัฒนาด้านกระบวนการกล่อมเกลานี้ชั้นนี้ถือได้ว่ามีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางศาสนาอย่างแน่นแฟ้นที่สุด และดูเหมือนว่าความเชื่อเช่นนี้จะมีความเชื่อหลักของคนในวัฒนธรรมอินเดียตั้งแต่ยุคอารยันอพยพเข้ามาจนถึงยุคต้นสมัยพุทธกาล ซึ่งความเชื่อในยุคนี้สถานะของสตรีถูกบดบังจากเดิมที่เชื่อว่าสตรีเป็นผู้ให้กำเนิดเป็นผู้สร้าง (ในยุคต้นของอารยธรรมฮารับา – ลินธุ) กลายมาเป็นเพียงผู้ถูกสร้างจากพระเจ้าบนสวรรค์แม้การที่สตรีเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรเองก็ถูกบดบังโดยวาทกรรมเรื่องการสร้างโลกของพระพรหม โดยผู้คนในวัฒนธรรมอินเดียเชื่อว่า พระพรหม สร้างวรรณะ ๔ มิใช่สตรีหรือผู้ให้กำเนิดเป็นผู้สร้างซึ่งประเด็นนี้ก็ถูกพุทธศาสนาโต้แย้งเอาไว้^{๓๑}

อนึ่ง หากเราจะถามว่า เมื่อวัฒนธรรมอินเดียมีกระบวนการสร้างและพัฒนาการกล่อมเกล่าเพื่อให้มีการยอมรับเพศสถานะในประเด็นดังกล่าวแล้วถามว่าพระพุทธศาสนาได้มีการกำหนดทิศทางในการสร้างกระบวนการ ชัดเจนในการยอมรับเรื่องเพศอย่างไร และจากประเด็นนี้เราจะพบว่า พระพุทธศาสนาเองเมื่อได้มีการถือกำเนิดขึ้นก็ได้ดำเนินการในการสร้างกระบวนการเพื่อก่อให้เกิดการยอมรับเรื่องสถานะทางเพศในหลายๆ ประการ ดังนี้

๑. การสร้างวาทกรรมเรื่องการกำเนิดโลกและชีวิตชั้นดังปรากฏในอัครัญญสูตรที่พยายามชี้ให้เห็นว่า โลกมิได้เกิดจากการสร้างของใครหรืออำนาจใดๆ แต่โลกเกิดจากกระบวนการวิวัฒนาการ “ทางธรรมชาติ” โดยชี้ให้เห็นว่า มนุษย์เกิดมาจากสาเหตุสำคัญก็คือกิเลส โดยการยกกรณีของเทวดาชั้นอภิสสรพรหม ลงมาकिनวันดิน สะเก็ดดิน เครือดิน จนถึงข้าวสาลี เป็นต้น จนมีร่างกายที่พัฒนาจากพรหมมาเป็นมนุษย์ และปรากฏเพศขึ้นเป็นสตรี ผู้ชายและมีการเสพอสังขารมากขึ้นจนมีสมาชิกเพิ่มขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ซึ่งการให้คำตอบเช่นนี้ก็เป็นการปฏิบัติคำสอนเรื่องการสร้างโลกของพรหม และการให้สิทธิการปกครองแก่เพศใดเพศหนึ่งของพราหมณ์

๒. การชี้ให้เห็นว่าสตรีคือผู้ให้กำเนิดบุตร คือเป็นผู้รับภาระเรื่องการให้กำเนิดมนุษย์มิใช่เป็นเพราะเหตุคืออำนาจของพระเจ้า ซึ่งถือเป็นการยกสถานะหรือการสร้างกระบวนการชัดเจนเพื่อให้สังคมได้เห็นคุณค่าของสตรีขึ้นมาใหม่ รวมถึงพยายามอธิบายว่าการเกิดเป็นมนุษย์นั้นมีขั้นตอนพัฒนาการอย่างไร และอธิบายว่ารูปแบบการเกิดของสัตว์ต่างๆ ในโลกและจักรวาล นี้มี ๔ ประเภท ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่าความรู้ที่ได้มาจากเดิมในวัฒนธรรมแบบเดิมที่ยอมรับกันมาว่า สตรีและบุรุษ พระเจ้าเป็นผู้สร้างและพระเจ้าให้อำนาจผู้ชายเหนือกว่าหญิงให้สตรีเป็นสมบัติของผู้ชายเป็นต้น และที่สำคัญคือพระพุทธศาสนาให้พยายามชี้ให้เห็นว่าโดยธรรมชาติมนุษย์นั้นมีความเสมอภาคกัน คือ

^{๓๑} กุลวีร์ ประภาพรพิพัฒน์, “แนวคิดและจริยศาสตร์เกี่ยวกับเพศในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘ – ๑๙.

มีชั้น ๕ ร่างกายเหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันบ้างก็ด้วยผลแห่งกรรมและสภาพจิตใจโดยธรรมชาติที่ชายจะดูเข้มแข็งกว่าหญิง แต่ถึงกระนั้นพระพุทธศาสนาเองก็ได้ยอมรับว่า บางคราวสตรีก็มีสติปัญญาหรือสภาวะจิตใจที่เหนือกว่าผู้ชาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้พยายามสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ในการยอมรับความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชายขึ้นทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้เป็นองค์ความรู้อันจะนำไปสู่กระบวนการขัดเกลา (Cultivation) ให้เกิดการยอมรับสถานภาพหรือเพศสภาวะของสตรีมากขึ้น

๓. พระพุทธศาสนาพยายามที่จะสร้างกระบวนการขัดเกลาให้มีการยอมรับเพศสภาวะของหญิงหรือชายด้วยการกำหนดหน้าที่ (Function) และสถานะของบุรุษหรือสตรีเอาไว้อย่างครอบคลุมในหลักการเรื่องทศ ๖ คือกำหนดบทบาทของบุรุษสตรีในทุกสถานะไว้อย่างชัดเจนว่าควรทำหน้าที่อย่างไรอันเป็นการเน้นย้ำและปลูกจิตสำนึกของผู้คนในสังคมให้รู้หน้าที่ของตนเองและไม่ก้าวล่วงหน้าที่ของผู้อื่น โดยเฉพาะหากพิจารณาจากสตรีเพศ หลักทศ ๖ ได้ถูกกำหนดขึ้นเพื่อปกป้องสตรีมิให้ถูกนำไปหรือถูกดูถูกเหยียดหยามจากสังคมเป็นประการต่างๆ (ดังปรากฏข้อความนี้หลายแห่งทั้งๆ ในพระไตรปิฎก และกัณฑ์วรรณกรรมของพราหมณ์) เพราะหากสตรีไม่ทำหน้าที่ตามบทบาทของตนแล้วก็จะถูกสังคมรังเกียจ การปฏิบัติตามหน้าที่จึงดูเหมือนจะเป็นเกราะป้องกันสตรีและยกฐานะสตรีให้มีบทบาทและสถานะภาพที่เด่นชัด

๔. พระพุทธศาสนาได้กำหนดระเบียบปฏิบัติทางสังคม หรือศีลทั้งในระดับสังคมทั่วไปคือ ศีล ๕ และในระดับชุมชนท้องถิ่น เช่น อปริหานิยธรรมของชาววัชชี เป็นต้น โดยในระดับสังคมทั่วไปนั้น ศีล ๕ ถูกกำหนดเพื่อมิให้มีการละเมิดต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ศีลข้อ ๓ ว่าด้วยการประพฤติดีกในกามนั้น จะเป็นมาตรการหนึ่งที่เป็นกระบวนการขัดเกลาอย่างหนึ่ง ที่จะให้มีการยอมรับสถานะทางเพศของมนุษย์ในสังคมได้ กล่าวคือ การห้ามหรือมีข้อบังคับดังกล่าวก็เพื่อที่จะให้สตรีและบุรุษยอมรับในเรื่องของความรับผิดชอบต่อเพศ / หน้าที่ และการไม่ละเมิดต่อทรัพย์สิน (เพศ) ของผู้อื่น ซึ่งกรณีนี้ย่อมเป็นเหตุทำให้เกิดการยอมรับเรื่องเพศของคนในสังคมมากขึ้น ส่วนในกรณีของการกำหนดข้อบังคับหรือจารีตทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นนั้น เราจะพบว่ากรณีอปริหานิยธรรมของวัชชีบุตรนั้นถือเป็นนิติปรัชญาอย่างหนึ่งที่แม้ไม่ได้เกิดมาจากพุทธศาสนาแต่ก็เป็นสิ่งที่พุทธศาสนายอมรับในข้อที่ว่าไม่ควรมีการทำร้ายสตรี ข่มเหงหรือรังแก ซึ่งนี่ถือได้ว่าเป็นกฎเกณฑ์ที่แสดงออกถึงการสร้างกระบวนการยอมรับในเรื่องเพศของคนในสังคมมากขึ้น

๕. พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ขึ้นมาเพื่อที่จะใช้เป็นบรรทัดฐานหรือองค์ความรู้แก่สังคมในการยอมรับในเรื่องเพศ คือ พระพุทธศาสนาพยายามชี้ให้สังคมเห็นว่า การถือกำเนิดเป็นมนุษย์นั้นย่อมมีความแตกต่างกันตามอำนาจของกรรมแม้การได้เพศเป็นสตรีหรือบุรุษก็ได้มาเพราะกรรม ดังนั้นเมื่อเราได้อัตภาพมาเพราะกรรม ก็จะต้องยอมรับความแตกต่างระหว่างเพศด้วย อนึ่ง เราจะพบว่าการเสนอแนวคิดเรื่องเพศของพระพุทธศาสนานั้นมิได้เสนอด้วยนัย

ของการถูกลิขิตด้วยกรรมเก่า แต่การเสนอเรื่องกรรมก็เพื่อให้มนุษย์ยอมรับสิ่งที่เข้ามา แล้วก็สามารถที่จะสร้างอนาคตให้เกิดขึ้นกับตัวเองด้วยการกระทำความดี (กรรมใหม่) ขึ้นมาเพื่อให้เกิดสิ่งดีๆ กับชีวิตของตนได้ ฉะนั้น กระบวนการสอนเรื่องกรรมจึงถือได้ว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่พระพุทธศาสนาได้พยายามสร้างกระบวนการขัดเกลาขึ้น เพื่อให้มีการยอมรับสถานะของมนุษย์ในสังคมขึ้น

จากการกล่าวมาทั้งหมดเราจะพบว่า พระพุทธศาสนาได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปแนวคิดของสังคมเกี่ยวกับการยอมรับหรือปฏิเสธความแตกต่างระหว่างเพศขึ้น ทำให้เกิดภาวะการณ์พอดีทางเพศขึ้นในช่วงสมัยก่อนและสมัยพุทธกาลขึ้น เมื่อพระพุทธศาสนาได้อุบัติจึงมีความพยายามที่จะเสนอแนวทางในการขัดเกลาเพื่อให้สังคมยอมรับเรื่องความแตกต่างระหว่างเพศมากยิ่งขึ้น

๒.๕ สิทธินักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา

สิทธิของสตรีในพระพุทธศาสนานั้นได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี สิทธิในด้านอุปาสิกาก็สามารถที่จะกระทำพิธีกรรมและศึกษาปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาได้โดยไม่ถูกปิดกั้น และในคัมภีร์ยังมีปรากฏสิทธิของสตรีในฐานะนักบวชซึ่งมีลักษณะเท่าเทียมกับผู้ชาย พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สตรีสามารถที่จะออกบวชเป็นภิกษุณีได้ ซึ่งถ้าเทียบกับศาสนาพราหมณ์ที่มีอิทธิพลต่อผู้คนในสังคมในยุคนั้นแล้ว จะเห็นได้ชัดว่า ศาสนาพราหมณ์กีดกันสตรีออกไปจากบทบาททางศาสนาด้วยความประสงค์ที่จะแสวงหาทางพ้นทุกข์เช่นเดียวกับผู้ชายและความบิบบั่นจากสภาพสังคมที่กดขี่สตรีในยุคนั้น จึงทำให้สตรีอินเดียหลายคนปรารถนาที่จะออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อมีสตรีประสงค์ที่จะบวชเป็นภิกษุณี ในตอนแรกพระพุทธเจ้ายังมิได้ทรงอนุญาตโดยง่าย ทรงยับยั้งไว้ถึง ๓ ครั้ง ด้วยประสงค์ที่จะให้ผู้อยากบวชนั้นได้พิจารณาไตร่ตรองให้ถี่ถ้วนเสียก่อน เพราะเรื่องการบวชนั้นเป็นเรื่องที่ต้องสละจากบ้านเรือน ไปอยู่ตามป่าตามเขา ไม่มีความสะดวกสบายเหมือนชีวิตคฤหัสถ์ และผู้ที่ประสงค์จะบวชเป็นภิกษุณีคนแรกก็คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระนางเป็นถึงมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ เคยอยู่แต่ในปราสาทราชวัง เมื่อประสงค์ที่จะออกบวช ก็พากันโกนผมหมั้นผ้าเหมือนนักบวชออกติดตามพระพุทธองค์ไปต่างๆ พยายามทูลขออุปสมบทอยู่เสมอมา พระอานนท์พุทธอนุชาเมื่อได้เห็นพระนางพร้อมกลุ่มสตรีในราชสำนักในสภาพเช่นนั้น จึงเข้าไปถามไถ่ความเป็นมา เมื่อทราบพระประสงค์ของพระนางที่จะออกบวชเป็นบรรพชิต จึงรับอาสาเข้าไปทูลขอพระพุทธาอนุญาต พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามพระอานนท์เช่นเดียวกับที่เคยห้ามพระนาง แม้จะทูลขอถึง ๓ ครั้งก็ตาม ในที่สุด ท่านพระอานนท์คิดว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงประกาศไว้ อย่างกระนั้นเลย เราพึงทูลขอพระองค์ให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยอุบายบางอย่าง”

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้” พระอานนท์จึงกราบทูลว่า “ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย ที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้ พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงมีอุปการะมาก เคยประทับประคองดูแลถวายเกียรธาร(น้ำนม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคดื่มเกียรธาร ขอประทานวโรกาสขอมาตุคาม ฟังได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้วด้วยเถิดพระพุทธเจ้าข้า” ^{๓๒} พระพุทธองค์ตรัสว่า “ถ้าพระนางรับครุธรรม ๘ ประการได้ ก็ให้ครุธรรมนั้นแหละเป็นอุปสัมปทาของพระนาง” ^{๓๓} ซึ่งการบวชของสตรีเป็นภิกษุณีน้นมีรายละเอียดดังนี้

ก. รูปแบบการบวชเป็นภิกษุณี

การบวชเป็นภิกษุณีน้นมีหลักฐานตามพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่า มี ๔ แบบ คือ

๑. ครุธรรมปฏิกคหณุปสัมปทา เป็นการอุปสมบทโดยการรับครุธรรม ๘ ประการ คือ

๑) ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามจีกรรม แก่ภิกษุผู้บวชแม่ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดตลอดชีวิต

๒) ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดตลอดชีวิต

๓) ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ ประการ คือ ถามอุโบสถ และไปรับโอวาท จากภิกษุสงฆ์ ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิด ตลอดชีวิต

๔) ภิกษุณีจำพรรษาแล้ว พึงพิจารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่ายโดยสถาน ๓ คือ ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดตลอดชีวิต

๕) ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้ว พึงประพฤติกุขมานัต(ประพฤติวัตร อยู่ในสถานที่จำกัดของภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดอาบัติสังฆาติเสส จำนวน ๑๕ วัน) ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ ภิกษุณี พึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดตลอดชีวิต

^{๓๒} ตูรายละเอียดใน วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓-๓๑๖.

^{๓๓} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖.

๖) ภิกษุณีพึงแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ให้สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อ ครบ ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดตลอดชีวิต

๗) ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใดๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดตลอดชีวิต

๘) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดตลอดชีวิต^{๓๔}

ผู้ที่ได้รับอุปสมบทด้วยวิธีนี้ คือ พระน่านางมหาปชาบดีโคตมี ดังข้อความที่ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ ในเวลาที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีรับศีลธรรม ๘ ก็ชื่อว่า ได้อุปสมบทแล้ว”^{๓๕} ซึ่งการอุปสมบทด้วยวิธีแบบนี้ทรงอนุญาตเป็นกรณีพิเศษและมีเพียงพระน่านางมหาปชาบดีโคตมีเท่านั้นที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีนี้ ศรัทธา ๘ ประการนี้ มีข้อที่น่าสงสัยอยู่ คือเป็นกฎที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติก่อนที่จะมีเหตุการณ์เกิดขึ้น เช่น การบัญญัติไว้ว่าให้สตรีที่ประสงค์จะบวชเป็นภิกษุณีจะต้องเป็นสิกขมานา ๒ ปีก่อนแล้วจึงไปบวชจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์และฝ่ายภิกษุสงฆ์ แต่จะบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่ายได้อย่างไร ในเมื่อตอนนั้นยังไม่มีภิกษุณีสงฆ์เลย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ นักวิชาการตะวันตกและนักสตรีนิยมสงสัยเป็นอย่างมากว่า ศรัทธา ๘ เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในภายหลังโดยพระภิกษุกลุ่มหนึ่งเพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการกำจัดภิกษุณีสงฆ์ให้หมดไป แต่จากข้อมูลในคัมภีร์สายเถรวาทได้อธิบายไว้ว่า ศรัทธา ๘ เป็นข้อบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้ก่อนที่จะเกิดเรื่องขึ้น เป็นเสมือนการกันเขื่อนไว้ก่อนที่จะไหลออกไป เป็นการป้องกันไว้ก่อน ดังพุทธพจน์ที่ว่า อานนท์ เราบัญญัติศรัทธา ๘ แก่ภิกษุณี ซึ่งภิกษุณีทั้งหลายไม่พึงละเมิดไปจนตลอดชีวิต ก็เหมือนคนกันทำนบแห่งสระใหญ่ เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำไหล(เข้า)ออกไป ฉะนั้น^{๓๖} ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า ศรัทธา ๘ เป็นอนุปณนบัญญัติ คือ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ในขณะที่ยังไม่มีเรื่องเสียหายเกิดขึ้น และอนุปณนบัญญัตินี้ มีเฉพาะแก่ภิกษุณีเท่านั้น ไม่มีในสิกขาบทอื่น^{๓๗}

๒. ญัตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา เป็นการอุปสมบทด้วยการประกาศขอความเห็นจากสงฆ์ ๓ ครั้ง รวมทั้งญัตติอีกครั้งหนึ่ง รวมเป็น ๔ ครั้ง ผู้ที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีนี้เป็นครั้งแรก ได้แก่ นางสาวกนิยานีจำนวน ๕๐๐ คน ซึ่งเป็นข้าราชการบริพารของพระน่านางมหาปชาบดีโคตมี และนางสาวกนิยานีทั้ง ๕๐๐ คนนั้นก็ปณณของโอรสชาวศากยะและโกลิยะที่ได้ออกมาบวชไปก่อนหน้าแล้ว ดังนั้นนางสาวกนิยานีเหล่านี้จึงมีสถานะเป็นหญิงหม้าย ทำให้ทั้งหมดปรารถนาที่จะบวช จึงได้ออก

^{๓๔} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖-๓๑๗.

^{๓๕} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๑.

^{๓๖} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๒๐.

^{๓๗} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๖๒.

เสด็จตามพระน้านางมหาปชาบดีโคตมีมา หลังจากทีพระน้านางได้บวชด้วยครุธรรมแล้ว พระพุทธเจ้าก็ได้ประทานอนุญาตให้พระภิกษุภวชนางสาเกยานีทั้ง ๕๐๐ เป็นภิกษุณีดั่งข้อความที่ว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายอุปสมบทภิกษุณีทั้งหลาย^{๓๘} แต่ในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏว่า พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุอุปสมบทภิกษุณีครั้งนี้ด้วยวิธีใด จึงเข้าใจกันว่า พระภิกษุใช้วิธีเดียวกันกับที่ใช้อุปสมบทเป็นภิกษุ นั่นคือ ญัตติจตุตถกรรมวาจา

๓. **อัญฐวาทิกาอุปสัมปทา** เป็นการอุปสมบทด้วยการประกอบพิธีกรรม ๒ ครั้ง คืออุปสมบทในสำนักของภิกษุณีสงฆ์ด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาครั้งหนึ่งก่อนแล้ว จึงไปขออุปสมบทในสำนักของพระภิกษุสงฆ์ซ้ำอีกครั้งหนึ่งด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาเช่นเดียวกัน เหตุที่ต้องทำญัตติจตุตถกรรมวาจา ๒ ครั้ง ก็เพราะว่า เมื่อสตรีเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีกันมากเข้า ก็มีสตรีที่มีลักษณะอันเป็นโทษ เช่น ไม่มีอวัยวะเพศบ้าง มีอวัยวะเพศบกพร่องบ้าง ปัสสาวะกระปรีะปรอยบ้าง ไม่มีประจำเดือนบ้าง จึงต้องมีการซักถามกันก่อนที่จะบวช แต่ด้วยการบวชที่มีพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว เมื่อสตรีถูกพระภิกษุถามอันตรายกกรรม^{๓๙} ก็อายไม่กล้าที่จะตอบ พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ซักข้อมถามอันตรายกกรรมก่อนแล้วสวดญัตติจตุตถกรรมวาจาให้อุปสมบทแก่สตรีนั้นให้เสร็จก่อนแล้ว พาไปหาพระภิกษุสงฆ์เพื่อขออุปสมบทและสวดญัตติจตุตถกรรมวาจาอีกครั้งหนึ่งจึงรวมเป็น ๘ ครั้งอันเป็นที่มาของวิธีการบวชที่เรียกว่า อัญฐวาทิกาอุปสัมปทา การบวชด้วยวิธีนี้ไม่ปรากฏชื่อภิกษุณีที่ได้รับการอุปสมบทเป็นรูปแรก แต่เนื้อหาวิธีการบวชในแบบนี้มีปรากฏอย่างละเอียดในคัมภีร์พระวินัยปิฎก^{๔๐}

๔. **ทูเตนอุปสัมปทา** เป็นการอุปสมบทด้วยวิธีอัญฐวาทิกาอุปสัมปทานั่นเอง โดยสตรีผู้ที่จะบวชนั้นได้รับการอุปสมบทจากสำนักของพระภิกษุณีสงฆ์แล้ว แต่ไม่สามารถที่จะเดินทางไปทำพิธีอุปสมบทอีกครั้งหนึ่งในฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ได้เพราะมีอันตรายจากโจรที่ทราบข่าวว่านางอัทธมาสีจะ

^{๓๘} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๑.

^{๓๙} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๓/๓๔๖ อันตรายกกรรม(ข้อจำกัดและคุณสมบัติ)สำหรับผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุณีสงฆ์ ๒๔ ประการ คือ ๑. ต้องไม่ใช่ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศ ๒. ต้องมิใช่ผู้มีสีกแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศ ๓. ต้องมิใช่ผู้ไม่มีประจำเดือน ๔. ต้องมิใช่ผู้มีประจำเดือนไม่หยุด ๕. ต้องมิใช่ผู้ใช้ผ้าซับเสมอ ๖. ต้องมิใช่คนโหลซิม ๗. ต้องมิใช่ผู้มีเดือย ๘. ต้องมิใช่เป็นหญิงบั้นทะเก ๙. ต้องมิใช่เป็นหญิงคล้ายชาย ๑๐. ต้องมิใช่ผู้มีทวารเบากับทวารหนักติดกัน ๑๑. ต้องมิใช่เป็นคนสองเพศ ๑๒. ต้องไม่เป็นโรคเรื้อน ๑๓. ต้องไม่เป็นโรคฝี ๑๔. ต้องไม่เป็นโรคกลาก ๑๕. ต้องไม่เป็นโรคมอกรอ ๑๖. ต้องไม่เป็นโรคลมบ้าหมู ๑๗. ต้องเป็นมนุษย์ ๑๘. เป็นหญิง ๑๙. เป็นไท(ไม่ใช่ทาส) ๒๐. ไม่มีหนี้สิน ๒๑. ไม่เป็นราชภัก (ข้าราชการ) ๒๒. มารดาบิดา และสามี อนุญาตแล้ว ๒๓. มีอายุครบ ๒๐ ปีแล้ว ๒๔. มีบาตรและจีวรครบแล้ว.

^{๔๐} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๓-๔๒๕/๓๔๕-๓๕๒.

เดินทางไปบวชจึงคอยดักทำร้าย พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้มีการอุปสมบทด้วยการส่งตัวแทนไปขออุปสมบทกับพระภิกษุสงฆ์ ผู้ที่ได้รับการบวชด้วยวิธีนี้เป็นคนแรกและคนเดียว คือ นางอัทธกะสา^{๔๑}

จะเห็นได้ว่า ในการบวชเป็นภิกษุณีทั้ง ๔ แบบนี้ การบวชด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำด้วยพระองค์เอง และทรงกระทำเพียงครั้งเดียว การบวชด้วยทูตเป็นการบวชที่ทรงอนุญาตไว้เป็นกรณีพิเศษ ส่วนการบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา^{๔๒}นั้นพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุบวชสตรีเป็นภิกษุณีในช่วงแรกซึ่งเป็นช่วงที่ยังไม่มีภิกษุณีสงฆ์มากนัก และยังไม่เกิดปัญหาอันเกิดจากการชักถามอันตรายิกกรรม(คุณลักษณะของผู้ที่จะบวชทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาต) ต่อมาเกิดปัญหาในการชักถามอันตรายิกกรรมขึ้น เพราะสตรีที่จะบวชรู้สึกเขินอายไม่กล้าจะตอบคำถามบางคำถาม พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้มีภิกษุณีเป็นผู้กระทำการพิธีกรรมนี้ตั้งแต่การถามอันตรายิกกรรมก่อนแล้วจึงสวดญัตติจตุตถกรรมในฝ่ายภิกษุณีก่อนจากนั้นจึงไปขอบวชจากฝ่ายภิกษุสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง และการบัญญัติให้ภิกษุณีบวชในสงฆ์ ๒ ฝ่ายยังมีปรากฏอยู่ในครุธรรมอีกด้วย

ข. ขั้นตอนการบวชเป็นภิกษุณี

ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงวางรูปแบบการบวชสตรีเป็นภิกษุณีไว้ตามลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในช่วงแรกทรงประทานอนุญาตให้พระน้านางมหาปชาบดีโคตมีบวชเป็นภิกษุณีด้วยการรับครุธรรม ๘ ประการ วิธีการนี้พระองค์มิได้ทรงใช้กับใครอีก ต่อมาพระองค์ได้ทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์อุปสมบทสตรีให้เป็นภิกษุณีด้วยหลักญัตติจตุตถกรรมวาจา ซึ่งรูปแบบนี้ยังไม่มีขั้นตอนของการบวชเป็นสามเณรีหรือสิกขมานา ต่อมาเมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่เหมาะสมเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงวางรูปแบบการบวชเป็นภิกษุณีเพิ่มเติมขึ้นเพื่อให้เหมาะสมและรัดกุมในการคัดเลือกสตรีที่จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีตามลำดับ

ในช่วงของการบวชสตรีเป็นภิกษุณีด้วยหลักญัตติจตุตถกรรมวาจานี้ หลังจากที่พระภิกษุบวชให้แก่นางศากยانی ๕๐๐ คนเป็นภิกษุณีชุดแรกแล้ว ต่อจากนั้น พระภิกษุยังให้การอุปสมบทแก่สตรีที่ต้องการจะบวชอยู่ต่อไป แต่เมื่อเกิดปัญหากรณีการถามอันตรายิกกรรมขึ้นแล้วสตรีที่ประสงค์จะบวชเกิดความอายไม่กล้าตอบ พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้มีการบวชสตรีจากภิกษุณีสงฆ์ก่อนเพื่อจะให้ถามอันตรายิกกรรมให้เรียบร้อย แต่ถ้าเกิดปัญหาจากการบวชภิกษุณีขึ้น พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติและลงโทษเฉพาะภิกษุณีสงฆ์ จะไม่ลงโทษภิกษุสงฆ์ เพราะถือว่าการบวชในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เป็นขั้นตอนที่สำคัญ ให้ภิกษุณีต้องรับผิดชอบ ส่วนภิกษุสงฆ์นั้นเป็นเพียงขั้นตอนการรับทราบเท่านั้น ดังมีกรณีตัวอย่างปรากฏในวินัยบัญญัติของพระภิกษุณีที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามมิให้

^{๔๑} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘-๓๖๐.

ภิกษุณีบวชให้แก่สตรีที่มีคุณสมบัติยังไม่ครบ ตัวอย่างเช่น ในกรณีของภิกษุณีอุลลันทาบวชให้แก่ชายาของเจ้าลิจฉวี ที่ประพฤตินอกใจสามี พอทราบข่าวว่าสามีจะลงโทษ นางจึงเก็บข้าวของพร้อมสมบัติหลบหนีมาบวช ซึ่งภิกษุณีอุลลันทาก็บวชให้เพราะเห็นแก่อาภิสที่นางยกให้^{๔๒} กรณีของภิกษุณีหลายรูปบวชให้แก่สตรีที่มีครรรค์ จนถูกชาวบ้านติเตียนเป็นเหตุให้พระพุทเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทปาจิตติย^{๔๓} และในคำอธิบายสิกขาบทนี้ มีคำอธิบายเพิ่มเติมที่ทำให้เข้าใจได้ว่าการบวชของภิกษุณีหลายรูปที่บวชให้แก่สตรีที่มีครรรค์ ใช้การบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ดังคำอธิบายที่ว่า

ภิกษุณีตั้งใจว่า “จะบวชให้” แล้วแสวงหาคณะและอาจารย์ แสวงหาบาตรหรือจีวร หรือสมณติสีมา ต้องอาบัติทุกกฏ (สวด) จบญัตติ ต้องอาบัติทุกกฏ จบกรรมวาจา ๒ ครั้ง ต้องอาบัติ ทุกกฏ ๒ ตัว จบกรรมวาจาครั้งสุดท้าย ภิกษุณีผู้เป็นอุปัชฌาย์ต้องอาบัติปาจิตติย คณะและอาจารย์ต้องอาบัติทุกกฏ^{๔๔}

กรณีของภิกษุณีบวชให้แก่สตรีที่มีลูกยังเล็ก^{๔๕} กรณีของภิกษุณีที่บวชให้แก่สตรีที่มีครอบครัวแล้วแต่มีอายุต่ำกว่า ๑๒ ปี^{๔๖} กรณีของภิกษุณีที่บวชให้แก่กุมารีที่มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี^{๔๗} ตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ในช่วงเวลานั้นภิกษุณีบวชให้แก่สตรีที่ประสงค์จะบวชจากภิกษุณีสงฆ์ก่อน เมื่อบวชจากภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียวแล้ว หลังจากนั้นก็ต้องไปขอบวชกับภิกษุสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง แต่พระพุทเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทและปรับอาบัติไว้เฉพาะภิกษุณีเท่านั้น จากเรื่องนี้ สามารถที่จะสรุปได้ว่า การบวชเป็นภิกษุณินั้นสำเร็จลงได้ด้วยการบวชในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ ส่วนในฝ่ายภิกษุสงฆ์นั้นเป็นแต่เพียงการแจ้งให้ทราบ และภิกษุสงฆ์ก็สวดประกาศให้ทราบตามที่ภิกษุณีแจ้งมา ดังนั้น ขั้นตอนการบวชในฝ่ายภิกษุสงฆ์จึงไม่ใช่ขั้นตอนที่สำคัญ ขั้นตอนที่สำคัญจึงอยู่ที่การบวชในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั้น ก็มีเรื่องเกี่ยวกับบทบัญญัติที่พระพุทเจ้าทรงห้ามมิให้ภิกษุณีบวชให้แก่สิกขมานาที่ยังมิได้ประพฤติธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปี คือเป็นสิกขมานา^{๔๘} วินัยข้อนี้ดูแปลกๆ อยู่ ตรงที่บวชให้แก่สิกขมานาที่ยังมิได้ประพฤติธรรม ๖ ข้อ เป็นเวลา ๒ ปี ถ้าเป็นสิกขมานาแล้วก็ต้องประพฤติธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปี แต่ทำไมจึงมีพระบัญญัติข้อนี้ปรากฏมา หรือว่า เป็นสิกขมานาอยู่แต่ประพฤติธรรม ๖ ข้อไม่ครบ ๒ ปี หรือขาดตกบกพร่องบางข้อไป จึงทำให้เกิดพระ

^{๔๒} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๘๓/๓๐.

^{๔๓} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๖๗-๑๐๖๘/๒๙๐-๒๙๑.

^{๔๔} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๖๙/๒๙๑.

^{๔๕} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๗๒-๑๐๗๓/๒๙๓-๒๙๔.

^{๔๖} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๙๐-๑๐๙๑/๓๐๕-๓๐๖.

^{๔๗} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๑๑๙-๑๑๒๐/๓๒๒-๓๒๓. คำว่า กุมารี นั้น หมายถึง สามเณรี.

^{๔๘} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๗๗-๑๐๘๐/๒๙๖-๒๙๘.

บัญญัติข้อนี้ขึ้นมา นอกจากนี้แล้ว ยังมีทบัญญัติอีกว่า ห้ามมิให้ภิกษุณีบวชให้แก่สิกขมานาที่แม่ได้ประพฤติธรรมมาครบ ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปีแล้ว แต่ภิกษุณีสงฆ์ยังมิได้สมมติ(รับรู้ร่วมกัน)^{๔๙} จากเหตุการณ์เกี่ยวกับการบวชให้แก่สตรีของปวัตตินีต่างๆ เหล่านี้ พอที่จะประมวลสรุปได้ว่า

๑. สตรีที่ประสงค์จะบวชเป็นภิกษุณีจะต้องมีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป ในกรณีที่มิอายุยังไม่ถึงเกณฑ์ให้บวชเป็นสามเณรีไปก่อน พออายุได้ ๑๘ ปี จึงขอสมათานเป็นสิกขมานา (ศีล ๖ ข้อแรกในศีล ๑๐ ของสามเณรี) โดยไม่ล่วงละเมิดตลอดเวลา ๒ ปี ถ้าล่วงละเมิดข้อใดข้อหนึ่งต้องตั้งต้นสมათานใหม่อีก ๒ ปี^{๕๐}

๒. ถ้าเคยมีครอบครัวมาแล้ว ต้องอายุไม่ต่ำกว่า ๑๒ ปีขึ้นไป สามารถที่จะขอบวชได้

๓. ถ้าอายุครบ ๒๐ ปีแล้ว หรือ อายุ ๑๒ ปีแล้ว (ไม่เคยบวชเป็นสามเณรีมาก่อน) ต้องได้รับอนุญาตจากบิดา มารดา ถ้ามีสามีแล้วต้องได้รับอนุญาตจากสามีก่อน^{๕๑} และต้องประพฤติธรรม ๖ ข้อ(เป็นสิกขมานา)ตลอด ๒ ปีก่อน

๔. เมื่อประพฤติธรรม ๖ ข้อมาจนครบ ๒ ปี โดยมีได้ขาดแม้แต่ข้อเดียวแล้ว ต้องได้รับการอนุญาตหรือยอมรับร่วมกันจากภิกษุณีสงฆ์ที่เรียกว่า ได้รับสมมติก่อน^{๕๒} จึงจะขอบวชได้

๕. ต้องมีภิกษุณีเป็นผู้ปวัตตินี (อุปชฌาย์) ที่ถูกต้อง คือ มีพรรษา ๑๒ ขึ้นไป และได้รับแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์แล้ว^{๕๓} ปวัตตินีแต่ละรูปบวชให้สิกขมานาได้ ๒ ปีต่อ ๑ รูปเท่านั้น^{๕๔}

เมื่อผ่านขั้นตอนต่างๆ แล้วจึงทำพิธีอุปสมบทเป็นภิกษุณีในภิกษุณีสงฆ์ก่อน แล้วภิกษุณีสงฆ์นำไปขออุปสมบทในภิกษุสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง จะเห็นได้ว่าการบวชเป็นภิกษุณีมีขั้นตอนมากและค่อนข้างที่จะเคร่งครัด ทั้งนี้ก็เพื่อทดสอบสตรีที่ประสงค์จะบวชว่ามีความตั้งใจจริงหรือไม่ และเพื่อป้องกันข้อครหาอันตรายจะเกิดจากผู้บวชที่มีภาระอยู่ เช่น มีครรภ์ก่อนบวช มีลูกน้อยต้องให้นมอยู่ หรือสามียัง มิได้อุญาต พร้อมทั้งการบวชให้แก่สตรีที่ถูกกล่าวหาว่าทำผิดมาก่อน ซึ่งในเรื่องนี้ เสมอบุญมา ได้สรุปไว้ว่า^{๕๕}

^{๔๙} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๘๔-๑๐๘๖/๓๐๑-๓๐๓.

^{๕๐} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๗๗-๑๐๘๐/๒๙๖-๒๙๘.

^{๕๑} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๓๘/๓๐๖.

^{๕๒} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๐๘๖/๓๐๓.

^{๕๓} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๓๘/๓๐๔.

^{๕๔} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๓๘/๓๐๖.

^{๕๕} เสมอ บุญมา, *ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : วารสารสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔.

๑. เพื่อคัดเลือกและทดลองสตรีผู้ที่ปรารถนาจะบวชว่ามีจิตใจเข้มแข็งจริงจังเพียงใด เพราะว่าเมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้วจะต้องอดทนต่อความทุกข์ยาก ตลอดถึงข้อปฏิบัติอื่นๆ ได้

๒. เพื่อฝึกฝนอบรมผู้ที่จะเป็นภิกษุณีในอนาคตให้มีความรู้ขั้นพื้นฐาน ในการครองเพศเป็นบรรพชิต เพราะตลอดเวลาที่เป็นสิกขมานา ๒ ปี ต้องอยู่ใกล้ชิดกับภิกษุณีตลอดเวลา อนึ่ง แม้บวชเป็นภิกษุณีแล้วจะต้องติดตามปวัตตินีอีก ๒ ปี^{๕๖} จึงเป็นการเรียนรู้สมณจรรยาและวัตรปฏิบัติอย่างอื่นไปในตัว

๓. เพื่อป้องกันสตรีมีครรภ์หรือมีบุตรอ่อนยังดื่มนมอยู่เข้ามาอุปสมบท เพราะจะได้ไม่ต้องคลอดและเลี้ยงดูบุตรในระหว่างเป็นภิกษุณี ซึ่งจะ เป็นช่องทางให้ประชาชนกล่าวหาติเตียนได้

๔. เพื่อให้ภิกษุณีเกิดความหวงแหนในสมณเพศของตน จะได้ไม่ประพฤติเสียหาย อันเป็นอันตรายต่อเพศพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้มาด้วยความยากลำบาก เพราะธรรมดาว่าสิ่งที่ได้มา ยากย่อมมีคุณค่าสูง

๕. เพื่อป้องกันมิให้สตรีเข้ามาบวชมากจนเกินไป ทั้งยังเป็นการป้องกันการปลอมแปลงเข้ามาบวชอีกด้วย

ฉะนั้นการอุปสมบทเป็นภิกษุณีน้น สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ พระองค์ได้ทรงอนุญาตการบวชสตรีให้เป็นภิกษุณีไว้เป็นลำดับ คือ ในช่วงแรกทรงอนุญาตให้ภิกษุบวชสตรีให้เป็นภิกษุณีแต่เพียงฝ่ายเดียว ต่อมาเมื่อมีภิกษุณีสงฆ์และมีภิกษุณีผู้มีความรู้ความสามารถที่จะเป็น ปวัตตินีได้(บวชมา ๑๒ พรรษาขึ้นไป และได้รับการแต่งตั้งจากภิกษุณีสงฆ์แล้ว) พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้มีการบวชเป็นภิกษุณีจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย พร้อมกันนี้ได้ทรงอนุญาตเพิ่มเติมเกี่ยวกับสตรีที่จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีต้องผ่านการกลั่นกรองจากการเป็นสามเณรก่อนจนอายุได้ ๑๘ ปี จึงได้ถือวัตรปฏิบัติเป็นสิกขมานา (รักษาศีล ๖ ข้อ) อีก ๒ ปี ไม่ให้ขาด ถ้าขาดต้องเริ่มนับหนึ่งใหม่ เมื่อครบ ๒ ปี แล้วจึงขอสมมติจากภิกษุณีสงฆ์เพื่อบวชเป็นภิกษุณี โดยขอบวชในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ก่อน และการอุปสมบทในภิกษุณีสงฆ์นั้นมีรูปแบบที่ชัดเจนว่าเป็นสังฆกรรมโดยพิจารณาจากคำสวดอุทิศจุดถุกรรมที่ว่า

สุณาคู เม อยเย สงโฆ อยฺ อิตถนนามา อิตถนนามาย อยยาย อุปสมปาเปกขา ยทิ
สงฆสส ปตตกลลฺ อหิ อิตถนนามํ อนตรายิกเ ธมเม ปุจฺเจยฺยนติ ฯ ยทิ สงฆสส ปตตกลลฺ
สงโฆ อิตถนนามํ อุปสมปาเทยฺย อิตถนนามาย อยยาย ปวตฺตินียา ฯ เอสา ญตฺติ ฯ
ทุติยมปิ เอตมตถํ วทามิ ฯเปฯ ตติยมปิ เอตมตถํ วทามิฯ สงโฆ อิตถนนามํ อุปสมปาเทติ
อิตถนนามาย อยยาย ปวตฺตินียา ฯ ยสฺสา อยยาย ขมติ อิตถนนามาย อุปสมปาเปกขา

^{๕๖} วิ.ภิกขุณี.(ไทย) ๓/๑๑๑๑-๑๑๑๒/๓๑๘-๓๑๙. พร้อมกันนี้ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงบัญญัติให้ ปวัตตินี ต้องดูแลและเอาใส่ใจสหวิณีหรือสหิวัหรินี (ภิกษุณีที่ตนบวชให้) ตลอด ๒ ปีเช่นกัน ดูเพิ่มเติมใน วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๑๐๗-๑๑๐๘/๓๑๖, และ วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๑๑๕-๑๑๑๖/๓๒๐.

อิตถนนามาย อยยาย ปวตตินิยา สา ตุนฺหสฺส ยสฺสา นกฺขมฺติ สา ภาเสยฺย ฯ อุปสมฺปนฺนา สงฺเขน อิตถนนามา อิตถนนามาย อยยาย ปวตตินิยา ฯ ขมฺติ สงฺขสฺส ตสฺมา ตุนฺหิ ฯ เอวเมตํ ธารยามีติ ฯ^{๕๗}

ในบทสวดภาษาบาลีนี้สามารถที่จะแปลได้ดังนี้

(ภิกษุณีผู้ฉลาด สามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า)

แม่เจ้า เจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังดิฉัน นางมีชื่อนี้ผู้นี้ เป็นอุปสมบทาเปกขะของแม่เจ้าชื่อนี้ ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้วดิฉันพึงถามอันตรายิกธรรมกับนางชื่อนี้... ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบท มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี นี่เป็นญัตติ แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ ฯลฯ ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้... สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบท มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี แม่เจ้ารูปใด เห็นด้วยกับการให้อุปสมบทผู้มีชื่อนี้ มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี แม่เจ้ารูปนั้นพึงนิ่ง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นด้วย แม่เจ้ารูปนั้นพึงทักท้วง ผู้มีชื่อนี้ สงฆ์ให้อุปสมบทแล้ว มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็น ปวัตตินี สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมตอย่างนี้^{๕๘}

เมื่อการอุปสมบทพิธีในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เสร็จแล้วจึงให้นำภิกษุณีผู้บวชใหม่นั้นไปขออุปสมบทจากภิกษุสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง ดังตัวอย่างของภิกษุณีอัฏฐกาลีที่บวชจากฝ่ายภิกษุณีเสร็จแล้วไม่สามารถที่จะไปบวชกับฝ่ายภิกษุสงฆ์ได้จำต้องส่งทูตไปแทน และพระภิกษุสงฆ์ก็จะสวดญัตติจตุตถกรรมวาจา คล้ายกันนี้อีกครั้งหนึ่ง^{๕๙} ฉะนั้น การบวชเป็นภิกษุณีจะอ้างว่าสามารถบวชจากสงฆ์ฝ่ายเดียวไม่ได้ เพราะมีรูปแบบการบวชจากภิกษุณีสงฆ์อย่างชัดเจนมิใช่เป็นเพียงการถามอันตรายิกธรรมเพียงอย่างเดียวดังที่มิ้นกวีวิชาการบางคนเข้าใจ

ดังนั้น วิธีการบวชเป็นภิกษุณีที่ถือว่าเป็นพุทธานุญาตและถูกต้อง ในยุคสมัยหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้วางระบบไว้อย่างชัดเจน จึงได้แก่ อัญญาจาริกอุปสมบท ซึ่งก็คือ การบวชจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย ดังนั้น ปัญหาสำคัญของการบวชเป็นภิกษุณีในยุคปัจจุบันตามแนวของเถรวาทก็คือ ไม่สามารถที่จะหาปวัตตินี (ภิกษุณีที่จะเป็นอุปัชฌาย์) และองค์คณะของภิกษุณีสงฆ์มาทำพิธีการอุปสมบทในฝ่ายของภิกษุณีสงฆ์ให้ได้ ด้วยเหตุที่การสืบทอดความเป็นภิกษุณีในสายเถรวาทได้ขาดหายไปอย่างยาวนาน จะยังคงอยู่ที่แต่ภิกษุณีในสายมหายาน ดังนั้น ผู้ที่ต้องการจะบวชเป็นภิกษุณี ก็ควรที่จะบวชเป็นสายมหายาน แต่จะให้ภิกษุณีมหายานมาเป็นปวัตตินีแล้วทำพิธีกรรมร่วมกับพระภิกษุสงฆ์สายเถรวาททำ

^{๕๗} วิ.จู. (บาลี) ๗/๔๒๕/๒๕๘-๒๖๐.

^{๕๘} วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๕/๓๕๐-๓๕๑.

^{๕๙} ดูรายละเอียดของคำสวดญัตติจตุตถกรรมวาจาของพระภิกษุใน วิ.จู.(บาลี) ๗/๔๒๕/๓๕๒.

การอุปสมบทสตรีให้เป็นภิกษุณีเถรวาทจึงไม่เป็นที่ยอมของคณะสงฆ์สายเถรวาท เพราะความแตกต่างในการประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุและภิกษุณีสงฆ์ในนิกายมหายานกับเถรวาทมีความแตกต่างกัน ประการที่สำคัญก็คือนิกายมหายานไม่ยอมรับคัมภีร์พระไตรปิฎกเหมือนที่นิกายเถรวาทนับถืออยู่ อาจยอมรับบางเล่มบางพระสูตร และนิกายมหายานก็มีการเพิ่มเติมเนื้อหาในพระไตรปิฎกในสายของตนอีกมากมาย ความแตกต่างนี้จึงยากที่จะให้มาทำพิธีกรรมร่วมกันและยอมรับว่าเป็นนักบวชในรูปแบบเดียวกันได้ ถึงแม้ในปัจจุบันนี้ คณะสงฆ์บางนิกายในประเทศศรีลังกาจะรื้อฟื้นการบวชภิกษุณีขึ้นมา แต่ก็ต้องเริ่มจากการบวชร่วมกันของคณะสงฆ์จากนิกายมหายานทั้งภิกษุและภิกษุณี รวมทั้งรูปแบบและพิธีกรรมหลายอย่างก็เปลี่ยนไปไม่ตรงกับในคัมภีร์ จึงทำให้คณะสงฆ์ไทยไม่ยอมรับความมีอยู่ของภิกษุณีสงฆ์สายเถรวาทจากลังกาในปัจจุบันนี้

ค. บทบาทของภิกษุณี

จากการที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีได้นั้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้สตรีได้มีบทบาทในทางศาสนาได้อย่างเต็มที่ที่จะพัฒนาตัวเอง ถึงแม้ในตอนแรกพระพุทธเจ้าจะยังไม่ได้ทรงอนุญาตให้พระน้านางประชาชนดีโคตมีบวชได้ในทันทีที่พระนางทรงขอ และแม้พระอานนท์จะช่วยขอร้องถึง ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าก็ยังไม่ทรงอนุญาต สุดท้ายพระอานนท์จึงทูลถามถึงศักยภาพของสตรีว่าสามารถที่จะออกบวชแล้วบรรลุมรรคผลนิพพานได้หรือไม่ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า สตรีก็สามารถที่จะพัฒนาตนเองจนสามารถที่จะบรรลุมรรคผลนิพพานได้ พระอานนท์จึงทูลขออนุญาตว่าถ้าอย่างนั้นก็สมควรให้สตรีบวชได้^{๖๐} ในที่สุดพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระน้านางบวชเป็นภิกษุณีรูปแรกพร้อมกันนั้นก็ให้ทรงอนุญาตให้พระภิกษุทำการอุปสมบทสตรีที่ออกบวชตามพระน้านางอีก ๕๐๐ รูปเป็นภิกษุณี หลังจากนั้นมาก็มีสตรีประสงค์ออกบวชเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ภิกษุณีหลายรูปได้แสดงบทบาทของตนในการช่วยเผยแผ่ธรรม ส่วนบทบาทในด้านการปฏิบัติธรรมนั้นเป็นที่แน่นอนอยู่แล้วว่าภิกษุณีหรือนักบวชทุกรูปหน้าที่หลักคือการปฏิบัติธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นจึงไม่ต้องกล่าวถึงบทบาทในด้านนี้ แต่จะเน้นไปที่บทบาทการเผยแผ่ธรรมะ ที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือในกลุ่มของภิกษุณีที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ และในกลุ่มของภิกษุณีเอตทัคคะด้วยกันนั้นสามารถที่จะสืบค้นถึงบทบาทในด้านการเผยแผ่ธรรมได้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสยกย่องภิกษุณีหลายรูปว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีรูปอื่นไว้ใน อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต^{๖๑} ดังนี้

พระมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณีเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้รู้ราตรีนาน ฯ

พระเขมาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้มีปัญญามาก ฯ

พระอุบลวัณณาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้มีฤทธิ์ ฯ

^{๖๐} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓-๓๑๖.

^{๖๑} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕-๒๔๗/๓๐-๓๑.

พระปฐาจารย์ภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้ทรงวินัย ๑
 พระธัมมทินนาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้เป็นธรรมกถึก ๑
 พระนันทาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้ยินดีในฌาน ๑
 พระโสณาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้ปรารถนาความเพียร ๑
 พระสกุลาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้มีจักขุทิพย์ ๑
 พระภัททาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีในด้านผู้ตรัสรู้ได้เร็วพลัน ๑
 พระภัททาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้ระลึกชาติก่อนๆ ได้ ๑
 พระภัททาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้ได้บรรลุอภิญญาใหญ่ ๑
 พระกสิโคตมีภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง ๑
 พระสิคาลมาตาภิกษุณี เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านผู้พ้นจากกิเลสได้ด้วยศรัทธา ๑

พระภิกษุณีทั้ง ๑๓ รูปที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีรูปอื่นๆ นี้ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างของภิกษุณีและแสดงให้เห็นถึงความรักที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับศักยภาพของสตรีทัดเทียมกับผู้ชาย เมื่อได้ออกบวชเป็นภิกษุณีแล้วก็ได้รับการยอมรับในด้านต่างๆ นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสยกย่องไว้เฉพาะเจาะจงอีกว่าให้ภิกษุณีทั้งหลายเอาอย่างพระเขมาเถรีและพระอุบลวันณาเถรี^{๖๒}

พระเถรีทั้ง ๒ นี้ถือได้ว่าเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นอัครสาวิกาคนสำคัญเช่นเดียวกับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะที่พระภิกษุควรเอาเป็นแบบอย่าง พระเถรีทั้ง ๒ รูปนี้ก็มีบทบาทที่โดดเด่นในการเผยแผ่ธรรม แต่พระเถรีที่บทบาทในการแสดงธรรมจริงๆ คือ พระธรรมทินนาเถรีที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีในด้านธรรมกถึก(ผู้แสดงธรรม) เหตุผลที่สำคัญที่พระธรรมทินนาเถรีนี้ได้รับยกย่องก็เพราะว่าได้ตอบปัญหาธรรมที่ลึกซึ้งแก่นายวิสาขะอดีตสามีของนางที่ถามเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับสักกายทิฐิ คืออะไร เกิดขึ้นอย่างไร ควรจะดับอย่างไร เรื่องอุปาทานกับอุปาทานขันธ ๕ เรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ กับไตรสิกขา พระธรรมทินนาเถรีนี้เองที่เป็นผู้อธิบายและสรุปอริยมรรคนี้ลงในไตรสิกขาจนเป็นแบบอย่างให้พุทธศาสนิกชนรุ่นหลังในยุคปัจจุบันนี้ใช้เป็นแนวทาง นอกจากนี้ยังมีเรื่องสมาธิและสังขาร เรื่องการเข้าและออกจากสัญญาเวทิตินิโรธ และเรื่องเวทนา ๓ ทั้งหมดนี้มีปรากฏในจุฬเวทลสูตร^{๖๓}

จากเรื่องนี้ มีข้อสังเกตว่าพระธรรมทินนาเถรีมิได้แสดงธรรมนี้แก่สตรีด้วยกัน แต่ได้แสดงแก่อดีตสามี ซึ่งทำให้เห็นว่าในอดีตนั้นในเรื่องการสอนธรรมระหว่างพระภิกษุกับสตรีหรือพระภิกษุกับผู้ชายมิได้เป็นปัญหาแต่อย่างใด ผู้ที่สนใจธรรมทุกคนไม่ว่าชายหรือหญิงก็สามารถที่จะศึกษาสนทนาถามปัญหาเกี่ยวกับพระภิกษุหรือพระภิกษุณีที่ตนคุ้นเคยหรือได้ประสบพบกันในที่นั้นๆ มิได้เป็น

^{๖๒} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘.

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๐-๔๖๗/๕๐๐-๕๐๘.

การมุ่งหมายว่าผู้ชายจะไปหาพระภิกษุเท่านั้นหรือสตรีจะไปหาพระภิกษุณีแต่อย่างใด ใครก็ได้ที่ตนเองสะดวกในการที่จะสนทนาธรรมด้วย แต่สตรีจะไปพบพระภิกษุณีเพื่อสนทนาธรรมนั้นก็เป็นเรื่องอาจจะสะดวกกว่า เพราะเพศเดียวกันย่อมเข้าใจกันได้ดี แต่ในเรื่องธรรมหลายเรื่องเป็นเรื่องที่เป็นกลาง เป็นจริงของสังขารมิได้เกี่ยวข้องกับเพศแต่อย่างใด

พระเชมาเถรีก็เช่นเดียวกันได้แสดงธรรมโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศลเกี่ยวกับเรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด ซึ่งเป็นอภัยกตปัญญา โดยที่พระเชมาเถรีได้อธิบายขยายความพร้อมทั้งยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้พระเจ้าปเสนทิโกศลพึงจนเป็นที่พอพระทัย แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังไม่วางพระทัยว่าเป็นคำสอนที่ถูกต้องหรือไม่ จึงได้เสด็จไปสนทนาธรรมกับพระพุทธานุเจ้าอีกรอบหนึ่งในเรื่องเดียวกัน ซึ่งพระพุทธานุเจ้าก็ได้ทรงอธิบายในเรื่องอภัยกตปัญหานี้เช่นเดียวกับที่พระเชมาเถรีได้อธิบายไว้ จึงทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศलयอมรับว่าหลักการในพระพุทธศาสนานี้มีมาตรฐานเดียวกัน ไม่ว่าใครจะอธิบายก็อธิบายเหมือนกันตรงกัน^{๖๔} เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่า ทั้งพระราชา รวมถึงประชาชนทั่วไปในสมัยนั้น ยอมรับในบทบาทของพระภิกษุณีในเรื่องทางศาสนาทั้งในด้านการเป็นผู้ปฏิบัติธรรมและในด้านการเผยแผ่ธรรม ยอมรับฟังคำอธิบายของพระเถรีเป็นอย่างดี ถึงแม้จะยังสงสัยอยู่ว่าเป็นจริงดังนั้นหรือไม่ ทำให้ต้องไปทูลถามจากพระพุทธานุเจ้าอีกรอบหนึ่งก็เป็นเรื่องปกติมิใช่ปัญหาที่เกิดจากเรื่องว่าผู้สอนนั้นเป็นพระภิกษุหรือเป็นพระภิกษุณี โดยส่วนใหญ่แล้วในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา โดยมากผู้ฟังธรรมทั้งพระราชาหรือพราหมณ์หรือใครก็ตามเมื่อได้ฟังจากพระสาวกไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุหรือพระภิกษุณีก็ดี ผู้ฟังเหล่านั้นมักจะไปทูลถามพระพุทธานุเจ้าอีกรอบหนึ่ง พระพุทธานุเจ้าก็จะตรัสรับรองว่าเรื่องที่พระสาวกอธิบายไปนั้นถูกต้องแล้ว ถ้าจะให้พระพุทธานุเจ้าตอบพระองค์จะตอบเช่นนั้นเหมือนกัน

ในขณะเดียวกัน บทบาทของภิกษุณีในด้านการเผยแผ่ธรรมหรือด้านการแสดงธรรมนี้ มีข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า มีภิกษุณีที่ได้แสดงธรรมหรือช่วยเหลือสตรีด้วยกันอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นพระเชมาเถรีที่ได้แสดงธรรมแก่พระวิชาเยเถรีจนได้บรรลุธรรมดังข้อความที่พระวิชาเยเถรีได้อธิบายไว้ในเถรีคาถาว่า

เราบังคับจิตให้อยู่อานานไม่ได้ จึงไม่ได้ความสงบใจ ต้องเข้าออกจากที่อยู่ถึง ๔-๕ ครั้ง จึงเข้าไปหาพระเชมาภิกษุณีไต่ถามโดยเคารพ ท่านแสดงธรรมโปรดเรา คือ ธาตุอายตนะ อริยสัจ ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมรรค ๘ เพื่อบรรลุประโยชน์

อันสูงสุด เราฟังคำของท่านแล้วได้ปฏิบัติตามที่ท่านพร่ำสอน ในปฐมยามแห่งราตรีกิระลึกถึงชาติก่อนได้ ในมัชฌิมยาม ก็ชำระทิพยจักขุให้หมดจดได้ ในปัจฉิมยามแห่งราตรี

^{๖๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/ ๔๖๖-๔๗๒.

ทำลายกองแห่งความมืดได้ ก็ในกาลนั้น เรามีความสุขซึ่งเกิดแต่ปีติแผ่ไปแผ่ไปทั่วกายอยู่ในวันที่ ๗ ก็ได้ทำลายกองแห่งความมืดได้แล้วจึงเหยียดเท้าออก^{๖๕}

พระเถรีอีกรูปหนึ่งที่มีบทบาทโดดเด่นในด้านการแสดงธรรมแก่สตรีด้วยกัน คือ พระปฐาจาราเถรี ที่ได้สั่งสอนภิกษุณีหลายสิบลูปด้วยกัน เริ่มจากภิกษุณีกลุ่มหนึ่งประมาณ ๓๐ รูป ได้ฟังคำสั่งสอนของพระปฐาจาราเถรีแล้วได้บรรลุธรรม^{๖๖} ภิกษุณีอีกรกลุ่มหนึ่งประมาณ ๕๐๐ รูปได้ฟังคำสั่งสอนจากพระปฐาจาราเถรีจนสามารถที่จะระงับความเศร้าโศกเสียใจจากการที่ต้องสูญเสียลูกชายอันเป็นที่รักไป ในที่สุดก็ได้บรรลุธรรมทั้งหมด^{๖๗} สตรีอีกคนหนึ่งได้รับความช่วยเหลือและได้ฟังธรรมจากพระปฐาจาราเถรีจนทำให้นางได้รับชีวิตใหม่ คือ นางจันทา ซึ่งต่อมาก็ได้บวชเป็นพระภิกษุณี ชื่อ พระจันทาเถรี ดังปรากฏข้อความที่พระเถรีรูปนี้ได้พรรณนาไว้ว่า

เมื่อก่อน เราเป็นคนเซื่องซึมและเป็นหญิงหม้ายไม่มีบุตร ปราศจากญาติมิตร ไม่ได้ความบริบูรณ์ด้วยอาหารและผ้า ถือภาชนะและไม้เท้า เทียวขอทานจากตระกูลหนึ่งไปยังตระกูลหนึ่ง ถูกความหนาวและความร้อนเบียดเบียน เทียวขอทานอยู่ถึง ๗ ปี ต่อมาภายหลังได้พบ ปฐาจาราภิกษุณีผู้ได้ข่าวและน้ำอยู่เป็นประจำ จึงเข้าไปขอบวชเป็นบรรพชิต และพระปฐา-จาราภิกษุณีนั่นก็ได้กรุณาบวชให้เรา ต่อมาท่านก็สั่งสอนเราให้ประกอบในประโยชน์อย่างยิ่ง เราฟังคำของท่านแล้วได้ทำตามคำสอนโอวาทของพระแม่เจ้าไม่เป็นโมฆะ เราได้บรรลุวิชชา ๓ แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ^{๖๘}

นอกจากนี้ พระปฐาจาราเถรียังได้ช่วยแนะนำสั่งสอนพระอุตตราเถรีจนได้บรรลุธรรมเช่นกัน^{๖๙} ทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุณีมีบทบาทสำคัญที่ช่วยเหลือสตรีด้วยกันที่มีปัญหา มีความทุกข์ได้รับความบอบบางจนถึงทุกข์หมดไป การที่พระปฐาจาราเถรีมีบทบาทเด่นในการช่วยเหลือให้คำสั่งสอนพระภิกษุณีสืบต่อไปได้นั้น ในเรื่องนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าอาจเป็นเพราะอดีตก่อนบวชของพระปฐาจาราเถรีนั้นเคยประสบปัญหาที่ใหญ่หลวงถึงขนาดเป็นบ้าเสียสติไป เพราะคนรอบข้างตายหมด ไม่ว่าจะเป็นสามี ลูกชาย ๒ คน พ่อแม่และพี่ชาย ในเวลาที่ใกล้เคียงกัน แต่พระเถรีรูปนี้ก็ได้รับความช่วยเหลือจากพระพุทเจ้าจนนางกลับได้สติคืนมาเหมือนเดิมและได้ออกบวชจนได้บรรลุธรรม^{๗๐} ด้วยความที่นางมีอดีตที่เป็นทุกข์เช่นนี้ทำให้เป็นที่รู้จักไปทั่วในหมู่ภิกษุณีด้วยกันในเรื่อง

^{๖๕} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๖๙-๑๗๔/ ๕๘๒-๕๘๓.

^{๖๖} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๗-๑๒๑/๕๗๔-๕๗๕.

^{๖๗} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๒๗-๑๓๒/๕๗๖.

^{๖๘} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๒๒-๑๒๖/๕๗๕.

^{๖๙} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๗๕-๑๘๑/๕๘๔.

^{๗๐} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๘๗-๕๐๖/๔๕๒-๔๕๔.

ความทุกข์อันใหญ่หลวงนี้ ดังนั้น เมื่อภิกษุณีรูปใดมีปัญหาในด้านเกี่ยวกับคนในครอบครัวหรือญาติเสียชีวิต แล้วยังทำใจไม่ได้แม้จะออกบวชแล้ว จึงมุ่งไปหาพระเถรรูปนี้ให้ช่วยแนะนำสั่งสอนจากประสบการณ์ตรงของท่านและเทคนิควิธีการสอนของท่านก็ได้ยิ่งยากซับซ้อนอะไรมา สอนเรื่องง่ายๆ สอนจากเรื่องใกล้ตัว จึงทำให้พระภิกษุจรรจาเถรรูปนี้มีพระภิกษุณีเป็นศิษย์หลายร้อยรูป

นักบวชในพระพุทธศาสนามีการดำเนินชีวิตคล้ายกับนักบวชประเภทสันยาสี มีชีวิตอยู่เรียบง่าย ปลงผมและหนวดเกลี้ยงเกลา นุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาด เทียบภิกษุจารีลี้ยงชีวิต การบวชเป็นเรื่องผืนกระแสโลก^{๗๑} สมัยแรกมีเพียงภิกษุหรือพระผู้ชายเท่านั้น ต่อมาในปีที่ ๕ หลังการตรัสรู้จึงเกิดภิกษุณีสงฆ์ ภิกษุณีกลุ่มแรกที่มาอุปสมบทก็เพราะประสบความยุ่งยากในชีวิตที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และเพราะมีแรงจูงใจต่างกัน แรงจูงใจให้สตรีหันเข้าสู่ร่มเงาของผ้ากาสาวพัสตร์ มีดังนี้

(๑) บวชเพราะเบื่อหน่ายชีวิตคฤหัสถ์

พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี^{๗๒} เมื่อพระสวามีปรินิพพาน พระนางกลายเป็นหญิงหม้าย ทั้งพระโอรสพระธิดาและพระนัดดาพากันออกบวชแล้วทั้งสิ้น พระนางจึงไร้พระญาติผู้ใกล้ชิด จึงมีพระประสงค์จะบวช ครั้งแรกพระศาสดาไม่ทรงอนุญาต ต่อมาจึงตัดพระเกษาของตน นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จติดตามพระพุทธองค์ไปเมืองเวสาลีพร้อมกับนางสาภิยานีอีกจำนวนมากที่ปรารถนาจะบวชด้วยกัน ได้รับความช่วยเหลือจากพระอานนท์เข้าไปกราบทูลพระศาสดาจนได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีรูปแรก พระอัทธมกาสีเถรี^{๗๓} เคยเป็นหญิงนครโสเภณี ต่อมาเบื่อหน่ายชีวิตคฤหัสถ์ต้องการบวชพวักเลงอันธพาลรู้ข่าวได้ไปดักข่มขืนประทุษร้าย นางส่งคนไปกราบทูลพระศาสดาจึงได้รับพระพุทธานุญาตให้มีการบวชโดยส่งตัวแทนได้

(๒) บวชเพราะปัญหาชีวิตครอบครัว

พระอิสิทาสีเถรี^{๗๔} นางปรนนิบัติสามีประดุจเทวดา ตามค่านิยมในสังคมที่ให้ภรรยาปรนนิบัติสามี อยู่ได้เพียงหนึ่งเดือนก็ถูกสามีขับไล่ออกจากบ้าน นางเสียใจจึงไปบวช พระจาปาเถรี^{๗๕} นางเป็นภรรยาของอุปกาสีวก เมื่อมีบุตร สามีหนีไปบวช เพราะความเลอะอายที่ถูกภรรยาตำหนิว่าเป็นคนไม่มีความรู้ นางต้องรับหน้าที่ดูแลบุตร ต่อมาเกิดเบื่อบรรดาจึงตามสามีไปบวช พระสุนทรินันทาเถรี^{๗๖} พระเชนตาเถรี^{๗๗} ทั้งสองเกิดในตระกูลกษัตริย์ มีรูปงาม รับหมั้นไว้กับชายว่าจะสมรส ด้วย ใน

^{๗๑} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙/๓๒๘.

^{๗๒} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๓/๓๑๓-๓๑๖.

^{๗๓} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘-๓๖๐.

^{๗๔} ุรยละเอียดใน พุ.เถรี.จตุตทาฬส.(ไทย) ๒๖/๔๐๒-๔๔๙/๖๒๒-๖๒๘.

^{๗๕} ุรยละเอียดใน พุ.เถรี.วิสติ (ไทย) ๒๖/๒๙๒-๓๑๒/๖๐๓- ๖๐๖.

^{๗๖} ุรยละเอียดใน พุ.เถรี.ปญจก.(ไทย) ๒๖/๘๒-๘๖/๕๖๙-๕๗๐.

วันรับหมั้นปรากฏว่าชายคู่หมั้นเสียชีวิต จึงถูกบังคับให้บวช พระธัมมทินนาเถรี^{๗๘} เคยเป็นภรรยาของ
 วิชาขอุบาสก เมื่อสามีบรรลุนาคามีผล มอบสมบัติให้ทั้งหมด นางปฏิเสธบอกว่าไม่อาจลืนอนาเจียน
 ที่คนอื่นคายทิ้งไว้ให้ได้ จึงขออนุญาตสามีไปบวช พระมุตตาเถรี นางมีสามีหลังค่อม เบื่อหน่ายจึงขอ
 อนุญาตไปบวช พระปฐาจารย์เถรี^{๗๙} นางเผชิญปัญหาชีวิตจนต้องกลายเป็นคนวิกลจริต สามีถูกงูกัด
 ตาย บุตรชายคนหนึ่งถูกกระแสน้ำพัดพาไป อีกคนหนึ่งถูกเหยี่ยวโฉบเอาไป บิดามารดาและพี่ชายถูก
 บ้านทับเสียชีวิตขณะฝนตกหนัก นางกลายเป็นคนบ้ากระเซอะกระเซิงจนได้พบพระพุทธเจ้า ได้รับ
 พระมหากรุณาธิคุณจากพระองค์ เมื่อได้สติสัมปชัญญะกลับคืนมา จึงขอบวช พระกัสาโคตมีเถรี^{๘๐}
 นางไม่เคยพบเห็นคนตาย เมื่อบุตรเสียชีวิตจึงอุ้มร่างลูกน้อยเที่ยวหาหมอ ไม่มีใครช่วยนางได้ กระทั่ง
 ได้พบพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงแนะนำให้นางรู้จักความตายโดยรับสั่งว่า เมล็ดฝักกาดสามารถชุบชีวิต
 บุตรของนางได้ แต่ต้องเป็นเมล็ดฝักกาดในบ้านที่ไม่เคยมีคนตาย ต่อมา นางจึงรู้สัจธรรมว่า ทุกคน
 ต้องตายมิใช่ตายเฉพาะบุตรของนางเท่านั้น จึงได้ขอบวช พระโสณาเถรี^{๘๑} นางมีบุตร ๑๐ คน
 ภายหลังสามีบวช นางมอมอมรดกแก่บุตรและสะใภ้ไม่เหลือเก็บไว้เลย อาศัยบุตรคนนั้นบ้างคนโน้นบ้าง
 ต่อมาบุตรและสะใภ้ดูหมิ่นดูแคลน จึงไปขอบวช พระภัททาภุณทลเกสีเถรี^{๘๒} นางฝันคำสั่งบิดามารดา
 ได้ใจเป็นสามี ถูกสามีลวงไปหวังฆ่าชิงทรัพย์ แต่ใช้ไหวพริบฆ่าสามีตายแล้วจึงไปบวช

(๓) บวชเพราะแรงจูงใจอย่างอื่น

ภิกษุณีมีแรงจูงใจด้านสัทธาจริต มีความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธเจ้า ส่วนใหญ่ภิกษุณีฟัง
 เทศนาจึงเกิดศรัทธาอย่างแรงกล้า ถือเอาคำสอนเป็นที่พึ่งและสามารถสมานความคับแค้นใจตลอดจน
 ความทุกข์ยากได้เป็นอย่างดี เช่น พระจิตตาเถรี^{๘๓} พระโสณาเถรี^{๘๔} พระมิตตกาฬีเถรี^{๘๕} และ พระ
 เขมาเถรี^{๘๖}

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ว่าการมีภิกษุณีสงฆ์ขึ้นมาเพื่อตอบโจทยความ
 ต้องการในด้านการช่วยแก้ไขปัญหาของสตรีด้วยกัน คือ การมีภิกษุณีเพื่อแสดงธรรมแก่สตรีด้วยกัน

^{๗๗} ติวรายละเอียดยใน ขุ.เถรี.ทุก.(ไทย) ๒๖/๒๑-๒๒/๕๕๗.

^{๗๘} ติวรายละเอียดยใน ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๕-๑๐๓/๔๖๘-๔๗๒.

^{๗๙} ติวรายละเอียดยใน ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๖๘-๕๑๑/๔๕๐-๔๕๕.

^{๘๐} ติวรายละเอียดยใน ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๕-๙๔/๔๖๓-๔๖๘.

^{๘๑} ติวรายละเอียดยใน ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๐-๒๔๐/๔๘๔-๔๘๖.

^{๘๒} ติวรายละเอียดยใน ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑-๕๔/๔๕๖-๔๖๒.

^{๘๓} ติวรายละเอียดยใน ขุ.เถรี.ทุก.(ไทย) ๒๖/๒๗-๒๘/๕๕๘-๕๕๙.

^{๘๔} ติวรายละเอียดยใน ขุ.เถรี.ติก.(ไทย) ๒๖/๖๐-๖๒/๕๖๕.

^{๘๕} ติวรายละเอียดยใน ขุ.เถรี.ปญจก.(ไทย) ๒๖/๙๒-๙๖/๕๗๑.

^{๘๖} ติวรายละเอียดยใน ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘๙-๓๘๓/๔๒๖-๔๓๘.

การเกิดขึ้นของภิกษุณีสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้นเกิดจากความต้องการของสตรีที่ได้ฟังธรรมจนเกิดความเลื่อมใส หรือประสงค์ที่จะปฏิบัติธรรมให้สูงยิ่งขึ้นไป หรืออาจเกิดจากปัญหาส่วนตัวไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพไม่ดี ชราภาพ หรือถูกลูกหลานทอดทิ้ง และที่พบบ่อยก็คือเกิดจากสามีหรือลูกได้ออกบวชไปก่อนแล้วทำให้สตรีเหล่านี้เฝ้าอยากออกบวชตามบ้าง ด้วยเป็นเพราะสังคมอินเดียในสมัยนั้นผู้คนไม่ยอมรับสตรีหม้ายที่สามีตายหรือถูกสามีทอดทิ้งไป แม้แต่ในปัจจุบันนี้ในประเทศเนปาลก็ยังมีวัฒนธรรมที่สตรีที่สามีตายจะต้องปฏิบัติตัวแตกต่างจากสตรีทั่วไป เช่น การให้แต่งชุดขาวตลอดไป ห้ามใส่เครื่องประดับ เพื่อให้เกียรติสามีที่ตายไปแล้ว การดำรงชีวิตของสตรีเนปาลดังกล่าวมา ย่อมสื่อถึงสตรีอินเดียในสมัยพุทธกาลได้เป็นอย่างดีว่า สตรีที่เป็นหม้ายนั้นมีความเป็นอยู่ที่ลำบาก ถ้าไม่กระโดดเข้ากองไฟตายตามสามีไปก็ต้องเป็นอยู่อย่างให้เกียรติ ไม่แต่งตัวเพื่อให้ดูสวยงามอันจะเป็นการแสวงหาสามีใหม่ ดังนั้น การที่สังคมมีวัฒนธรรมความเชื่ออย่างนี้ย่อมทำให้สตรีกลุ่มหนึ่งแสวงหาทางออกจากปัญหานี้ด้วยการออกบวชเป็นภิกษุณี ถ้ามีสถาบันภิกษุณีกีย่อมเป็นการดีแน่ที่จะรองรับปัญหาเหล่านี้ได้ และภิกษุณีหลายรูปก็ได้สอนธรรมแก่ภิกษุณีด้วยกัน แต่ก็ไม่มีหลักฐานใดในสมัยพุทธกาลที่รับรองว่า ภิกษุณีควรสอนธรรมแก่สตรีด้วยกันมากกว่าภิกษุ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์นั้นๆ ในคัมภีร์ปรากฏเรื่องราวทั่วไปที่มีทั้งภิกษุสอนผู้ชายและสตรีหรือภิกษุณีก็นสอนทั้งสตรีและผู้ชาย